

Bevroren dorp

Onroerend goed in Zoetermeer in en na de oorlog

Arjen van der Burg m.m.v. Wouter Reitsma

Bevroren dorp

Onroerend goed in Zoetermeer in en na de oorlog

Arjen van der Burg m.m.v. Wouter Reitsma

Colofon

Bevoren Dorp – Onroerend goed in Zoetermeer in en na de oorlog
Copyright © 2021 Historisch Genootschap Oud Soetermeer en A.J. van der Burg,
Amazonestroom 14,8, 2721 ER Zoetermeer
Auteur: Arjen van der Burg m.m.v. Wouter Reitsma
Redactie: Piet Drapers, Ronald Grootveld, Ton Vermeulen
Vormgeving: Ron Tousain
Druk: Pumbo.nl
ISBN: 978-94-6406-491-9

Niets uit deze uitgever mag worden verveelvoudigd, door middel van druk, fotokopieën, geautomatiseerde gegevensbestanden of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Omslag:

't Oog omhoog, Rokkeveenseweg (nu Jan Hoornstraat), waarschijnlijk een van de nummers 29, gesloopt 1953 (foto Het Vrije Volk)

Inhoudsopgave

1.	Inleiding - Onbekend onroerend goed	5
2.	Karakterisering van Nederland in de oorlog	6
3.	Dorp met ambitie: plannen voor Zegwaardt en Zoetermeer	8
4.	Bouwen in en na de oorlog	13
5.	Noodwoningen	18
6.	Duitse verdedigingswerken	23
7.	De kosten van de bezetting	27
8.	Afsluiting - De prijs van de bezetting	32
	Bijlagen	34
1.	Geraadpleegde archieven	
2.	Literatuur	
3.	Bouwvergunningen 1940-1945	
4.	Gedocumenteerde noodwoningen	

1. Inleiding - Onbekend onroerend goed

In 2019 en 2020 werd in Nederland 75 jaar vrijheid gevierd. Ruim aandacht werd gegeven aan de oorlogshandelingen en het verloop van de bevrijdingsacties. Persoonlijke verhalen werden opgehaald en foto's getoond. Het leed van de concentratiekampen werd opnieuw belicht, de hongerwinter kwam aan bod, het verzet en alles wat verder oorlog en bevrijding tot memorabele gebeurtenissen maakte. Ook in Zoetermeer haalden diverse organisaties de Tweede Wereldoorlog en de bevrijding weer naar boven.

In het verleden heeft het Historisch Genootschap Oud Soetermeer (HGOS) al ruim bijgedragen aan deze herinneringscultuur, onder andere met het boek *Dorp in Oorlog*, vele artikelen en met een lesbrief voor middelbare scholieren.¹ Voor de werkgroep Cultuur-Historisch Erfgoed (CHE) van het HGOS was deze nieuwe viering aanleiding om naar een onderbelicht onderwerp te kijken: het onroerend goed. De auteurs van dit boek zijn voorzitter respectievelijk secretaris van de CHE. Dat voor het onroerend goed in het verleden weinig aandacht was, is niet vreemd. Zoetermeer kwam immers niet zwaar gehavend uit de oorlog, de materiële schade aan onroerend goed was beperkt en de Duitsers hadden maar weinig verdedigingswerken gebouwd. Toch zijn er nog resten van de oorlog te zien – een bunker en een noodwoning - maar ze zijn niet voor het publiek gemarkeerd.

Verder heeft de oorlog een grote invloed gehad op de woningbouw en daarmee het woongenot van velen. Die invloed beperkte zich niet tot de vijf oorlogsjaren. Tussen 1940 en halverwege de jaren 1950 zijn er weinig woningen bijgebouwd en was de woningnood – algemeen in Nederland 'volksvijand nr. 1' - dus aanzienlijk. Ondanks gereed liggende uitbreidingsplannen van vlak voor en vlak na de oorlog was het dorp vijftien jaar 'bevroren'. Wat er wel gebouwd (en verbouwd) is wilden we in beeld brengen, inclusief het verschijnsel van de zogeheten noodwoningen. We wilden ook in beeld brengen hoe er in en na de oorlog doorgetekend is aan die plannen voor dorpsuitbreiding. Er is doorgewerkt, om het gewone leven zo lang mogelijk ruimte te geven en de chaos buiten de deur te houden, wat ook een vorm van werkverschaffing was.

Over dit oorlogsverleden is in het tijdschrift 't Seghen Waert een artikel gepubliceerd.² Dit boekje is een uitgebreide versie van dat artikel. Ook is ter gelegenheid van de Open Monumentendag 2020 een tentoonstelling gehouden over de gebouwen die in de oorlog een rol speelden, met name door vordering door de Duitsers.

We zijn diep in allerlei archieven van Rijk en gemeente gedoken om nieuw materiaal boven water te krijgen. We hebben daarbij hulp gehad van verschillende personen en instanties, die wij daarvoor danken: HGOS-erelid Bob Switzar, de heer Leo Korevaar van het Stadsarchief Zoetermeer, de heer Kees Neisingh van de Stichting Menno van Coehoorn, de heer Riccardo Sietsma van het Nederlands Instituut voor Militaire Historie en de heer Albert Kersten van de Universiteit Leiden.

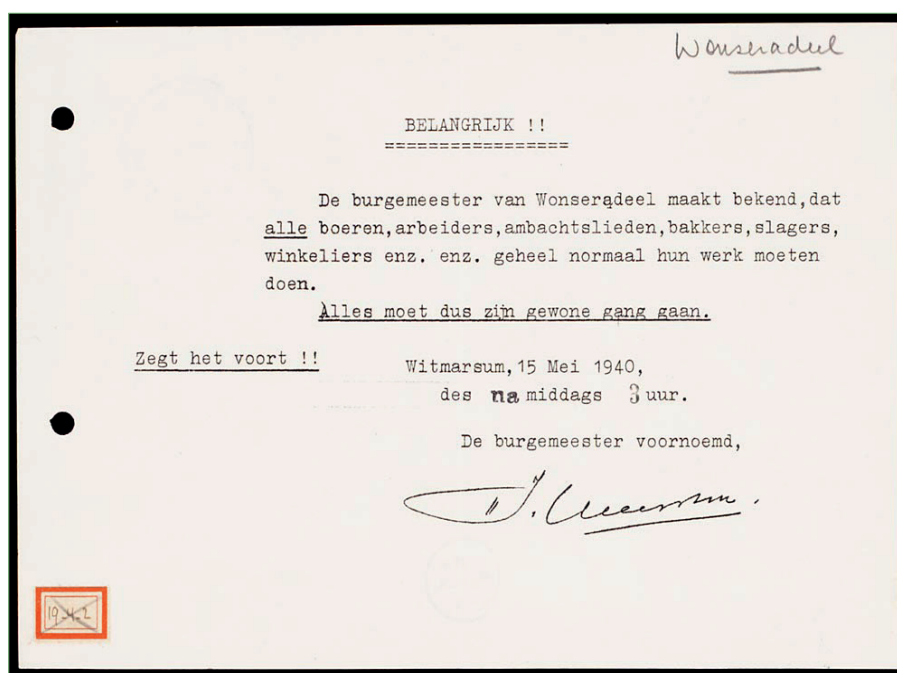
2. Karakterisering van Nederland in de oorlog

Na de Duitse inval vertrokken koningin Wilhelmina en de regering naar Engeland. Naast het Duitse bezettingsleger stond een Duits burgerlijke bestuur. De Staten-Generaal mochten niet meer bijeenkomen. Politieke partijen en vakbonden en andere maatschappelijke organisaties werden verboden of hieven zichzelf op. De pers kwam onder Duits toezicht en deed aan zelfcensuur. Dat kleine Duitse bestuursapparaat onder leiding van Reichskommissar Seyss-Inquart gaf instructies aan de Nederlandse autoriteiten. Nederland werd formeel niet geannexeerd maar in feite economisch en financieel ingelijfd bij het Duitse Rijk. Belangrijke doelen waren het inschakelen van de Nederlandse bevolking en bedrijven voor de Duitse oorlogsinspanningen, het geleidelijk aan winnen van de bevolking voor het nationaalsocialistische gedachtengoed en feitelijk ook het uitroeien van de Joodse en andere bevolkingsgroepen.

Nederland was niet op een bezetting voorbereid. 'Vrijwel overal in de samenleving gebeurde namelijk min of meer automatisch hetzelfde: zoveel mogelijk voortgaan langs de bekende en vertrouwde wegen en afwachten hoe het verder zou gaan.'³

Aangenomen werd dat de Duitsers de oorlog zouden winnen en de overheid zorgde dat er geen chaos ontstond. Er werd geaccommodeerd. Ambtenaren werkten door, gemeenteraden bleven tot begin 1942 vergaderen. Bedrijven kregen nieuwe opdrachten

(van de Duitsers), de agrariërs konden omschakelen van veeteelt naar akkerbouw en zo de bevolking heel redelijk voeden. Mensen gingen naar school, werkten, gingen uit en reisden. Het huwelijkscijfer bleef tot de hongerwinter behoorlijk op peil.⁴ De zorg van de overheid vertaalde zich onder andere in een effectieve regeling van de tewerkstelling, de voedseldistributie en de wederopbouw door de instelling van Regeringscommissarissen en de opbouw van omvangrijke ministeries en diensten, waardoor tevens mensen aan de Arbeitseinsatz onttrokken konden worden. Tot eind 1944 werkte dat goed en geruime tijd na de oorlog bleven deze rijksinstellingen in stand, met name voor de voedseldistributie, de woonruimteverdeling en alles waarvoor bouwmaterialen en bouwvakkers nodig waren. Die bereidheid tot accommodatie veranderde vanaf eind 1942 toen de geallieerde overwinning steeds naderbij kwam. Intussen waren de Duitsers zichtbaar in het Zoetermeerse straatbeeld en kreeg de bevolking steeds meer last van de bezetting. Soldaten werden bij burgers ingekwartierd, panden werden gevorderd, in beslag genomen dus, en later werden radio's, fietsen, auto's, metalen, naast fabrieksinrichtingen en vervoermiddelen opgeëist. Voeg daarbij de gedwongen tewerkstelling in Duitsland en als reactie daarop het onderduiken van velen.

Afb. 1 Mededeling gemeente Wonseradeel, 15 mei 1940 (NIMH 575)

In samenhang met de ontwikkeling van de oorlog veranderde echter de opstelling van de bevolking, maar ook van de Duitsers en eindigde de bezetting in volstreekte ontregeling in de winter van 1944-1945. Belangrijke keerpunten in Nederland waren de Februaristaking van 1941, de april-mei stakingen van 1943 en de Spoorwegstaking die vanaf september 1944 het spoorvervoer vrijwel lam legde. Telkens nam de repressie toe, verslechterden de levensomstandigheden en nam het aantal slachtoffers toe.

De aanleg van de Atlantikwall vanaf 1942 leidde tot enorme sloop van woningen en andere gebouwen en het evacueren van meer dan 100.000 mensen. Ook in Zoetermeer werden enige honderden evacués ondergebracht. Het overwicht dat de geallieerden geleidelijk aan in de lucht kregen leidde tot regelmatige bombardementen op allerlei Nederlandse steden en dorpen, waardoor de oorlogsschade fors toenam. Na het stagneren van de geallieerde opmars door het debacle van de luchtlanding bij Arnhem in september 1944 groeven de Duitsers zich in de rest van Nederland letterlijk in en brachten daarnaast enorme schade toe aan landbouwgebieden door inundaties van Walcheren, maar ook van

SCHADEGEVALLEN PER CATEGORIE

	totaal vernietigd	zwaar beschadigd	licht beschadigd	totaal aantal schadegevallen
WONINGEN (incl. woningen met bedrijfsruimte)	82.000	45.000	476.000	603.000
BOERDERIJEN	8.360	6.300	39.400	54.060
GROTE BEDRIJFSGEBOUWEN	75	400	1.000	1.475
MIDDELGROTE BEDRIJFSGEBOUWEN	1.100	3.500	3.750	8.350
KLEINE BEDRIJFSGEBOUWEN	1.600	6.500	7.100	15.200
KERKEN	200	719	1.100	2.019
KERKELIJKE GEBOUWEN	220	1.130	1.500	2.850
PARTICULIERE ZIEKENHUIZEN	20	60	—	80
JEUGDGEBOUWEN	45	200	275	520
VAARTUIGEN en VAARBAAR MATERIEEL				10.472
AGRARISCHE SCHADE (excl. boerderijen)				142.600
HUISRAAD				648.000
BEDRIJFS- en BEROEPSUITRUSTING				136.000
HANDELS- en BEDRIJFSVOORRADEN				78.000

BRON: KAMERSTUK 1948-1949-705 NO. 7.

Afb. 2 Schade in Nederland door de oorlog (Sira 1989, blz. 43)

delen van Holland tussen IJsselmeer en Maas, zoals in Hazerswoude. De Duitsers waren bereid tot de laatste minuut te vechten en Nederland bezet te houden. De 'oogst' was in 1945 een flink verwoest land, met reusachtige schade aan landbouw, infrastructuur en gebouwen, een gedecimeerde Joodse bevolkingen en gebrek aan geld en materialen. In 1950 was de ergste nood gelenigd, maar de woningnood bleef het land nog tot in de jaren 1960 plagen. Intussen werd tussen 1945 en 1950 in Indonesië nog een vergeefse koloniale oorlog gevoerd waar meer dan 100.000 Nederlanders voor werden 'uitgezonden'.

3. Dorp met ambities: plannen van Zegwaart en Zoetermeer

De oude praktijk werd verlaten

Bouwen in dorpen ging tot 1901 stapsgewijs. Het bouwen langs ontginningslinten was de normale praktijk. Men noemt dat ook wel 'organisch groeien'. Na de invoering van de Woningwet in 1901 veranderde dat systeem. Gemeenten mochten stedenbouwkundige regelingen – 'uitbreidingsplannen' - gaan maken voor de in de naaste toekomst te bebouwen terreinen en hoefden niet langer bouwvoorschriften en rooilijnbesluiten vast te stellen voor willekeurige stukjes particulier terrein ('stratenplannen'). Uitbreidingsplannen waren er vanaf 1931 in twee smaken: Uitbreidingsplannen in hoofdzaak, en Uitbreidingsplannen in onderdelen.⁵

In 1930 maakte de gemeente Zegwaart een eerste uitbreidingsplan op grond van een verzoek uit 1927 van de heer W.A. van Reeuwijk, eigenaar van grond tussen de toenmalige Molenweg en de Rokkeveenseweg. De straat heette geruime tijd 'Van Reeuwijkstraat' en werd in 1930 'Molenstraat' genoemd. De Molenstraat is tussen 1930 en 1940 voortvarend bebouwd op grond van dat eerste uitbreidingsplan. De gemeente Zegwaart had ambities en wilde een groter uitbreidingsplan maken. Burgemeester Zoetermeer had nauwelijks groeiverwachtingen, maar toch gaf de gemeenschappelijke burgemeester van Zoetermeer en Zegwaart aan het bureau Stad en Landschap uit Rotterdam de opdracht om een uitbreidingsplan in hoofdzaak op te stellen (1935).

Voor Zegwaart werd al eerder door Stad en Landschap een uitbreidingsplan in onderdelen gemaakt (1934). Dat plan liet een eenvoudige ontwikkeling zien met de Stationsstraat als centrale as. Het nieuwe dorp hing als een bijenkorf onder het oude dorp. Op de uitbreidingsplannen van de jaren 1930 is in en na de oorlog voortgeborduurd.

Afb. 3 Molenstraat, voorheen Willem [van] Reeuwijkstraat, 1930 (coll. HGOS)

Vastgestelde uitbreidingsplannen (jaartal = jaar van raadsbesluit)

1930

Gemeente Zegwaart: Uitbreidingsplan Molenstraat

1934

Gemeente Zegwaart: Uitbreidingsplan in onderdelen

1935

Gemeente Zegwaart: Uitbreidingsplan in hoofdzaak

1936

(Nieuwe) gemeente Zoetermeer: Uitbreidingsplannen Zegwaart gaan gelden voor Zoetermeer

1941

Gemeente Zoetermeer: Herziening Uitbreidingsplan in onderdelen (latere Oranjebuurt)

1947

Herziening Uitbreidingsplan in hoofdzaak en Uitbreidingsplan in onderdelen (ruimer gebied), plus Uitbreidingsplan Voorweg

Over Stad en Landschap⁶

Het bureau heette officieel 'Instituut Stad en Landschap van Zuid-Holland' en was gevestigd in Rotterdam. Men zag zich als 'artistieke zeef van de provincie'. Het instituut was in 1928 opgericht door de provincie Zuid-Holland om met name kleine gemeenten te helpen goede stedenbouwkundige plannen te maken, welstandstoezicht uit te oefenen en monumenten te beschermen. De oprichters kwamen vooral uit Rotterdam. Doel van het Instituut was: 'De bevordering van de schoonheid en de instandhouding, indien dit volgens hedendaagse begrippen gewenst is, van het aesthetisch, archeologisch en historisch waardevolle der Zuid-hollandse gemeenten, in de meeste uitgebreide zin.'

Stad en Landschap kende leden (particulieren en gemeenten) en had een bureau dat feitelijk het werk deed, ondersteund door commissies. Bestuur, bureau en commissies telden tal van vooraanstaande architecten en stedenbouwkundigen onder zijn leden, bijvoorbeeld Granpré Molière, Verhagen, Witteveen en Bakker Schut. Ook mensen die later in de uitgroei van Zoetermeer als groeikern een grote rol speelden werkten bij het bureau, zoals W.F. Schut en S. van Embden. Onder de leden van het Instituut zaten mensen met de in Zoetermeer bekende namen J. Dekker, Hazerswoude, de 'stadsarchitect' van Zoetermeer en de Zoetermeeders dr. J.W. Palte en C. Nieuwenhuis.

Bij het bombardement van Rotterdam in 1940 ging het archief verloren. Stad en Landschap vroeg onder andere aan Zoetermeer om kopieën te sturen van hun eigen werk. Ook tijdens de oorlog bleven ze betaald worden voor opdrachten van de gemeente Zoetermeer.

Continuïteit: Uitbreidingsplan in onderdelen 1941

Op 10 april 1940, net voor de Duitse inval, wordt een Voorbereidingsbesluit genomen voor herziening van het Uitbreidingsplan in onderdelen van 1934. De gemeente gaat namelijk van de heer Van Beek grond kopen tussen de Stationsstraat en de Delftsewallen, 7,5 ha voor 150 woningen. Ook worden aan de Delftsewallen woningen gekocht voor een nieuwe weg; zelfs in 1941 worden nog woningen aan de Delftsewallen bijgekocht. Er wordt bedroefd geconstateerd dat het plan van 1934 niet is uitgevoerd. Particulieren zijn niet in staat geweest om bouwterrein van enige omvang te ontwikkelen. Woningen zijn tussen bestaande bebouwing aan de oude linten geplaatst, met name aan de Stationsstraat en aan de Molenstraat. Daarom moest een nieuw plan worden gemaakt.

Afb. 4 Kaart Herzien Plan in onderdelen, 1941
(SAZ 5 Gemeentebestuur Zoetermeer 1940-1961, inv. 549)

Afb. 5a Vogelvluchtperspectief raadhuis e.o., Uitbreidingsplan 1944 (fragment)

Het herzieningsplan laat de contouren van het oude plan zien (bruine vlekken), wat kennelijk nog steeds als een goed plan wordt gezien en het geeft een meer gedetailleerde invulling voor de aangekochte grond tegen de Dorpsstraat aan.

Een groenstrook langs de huidige Julianalaan moet de 'minder aangename achterzijde' van de Dorpsstraat aan het oog onttrekken.

Het uitbreidingsplan werd in 1941 door GS goedgekeurd, maar niet uitgevoerd. De grond werd al in 1940 als volkstuinjes uitgegeven. In 1941 werd ook nog geld gevoteerd om de Buurvaart bij de Delftsewallen om te leggen.

Hieruit blijkt dat er in de oorlog ambtelijk en politiek werd doorgewerkt en dat het vaste adviesbureau, Stad en Landschap, ook doorwerkte en betaald kreeg. Niet alleen gemeente en provincie werkten door, ook het Rijk. Zo meldde de Inspecteur van het Staatstoezicht op de Volksgezondheid voor Zuid-Holland in een brief van 6 december 1941: 'de stedenbouwkundige arbeid wordt in mijn ambtsgebied met kracht voortgezet [...]'. In verscheidene provincies werden gemeenten aangespoord om een uitbreidingsplan samen te stellen. Inmiddels is in 1942 de gemeenteraad door de Duitsers buiten werking gesteld en regeert de burgemeester alleen met twee wethouders. In 1943 produceert Stad en Landschap een herzien Uitbreidingsplan in onderdelen om op verzoek van de Nederlandse Spoorwegen, waar kennelijk in de oorlog mee werd overlegd, een nieuwe vestiging van busbedrijf Citosa mogelijk te maken. In november neemt de burgemeester nog een Voorbereidingsbesluit voor een herzieningsplan, waarvoor Stad en Landschap in 1944 een concept indient. Allemaal tevergeefs, hoogstens een vingeroefening voor de toekomst. In het herzieningsplan van 1944 is voor het raadhuis en de woningen in de buurt een nieuwe invulling bedacht: meer villa's en twee-onder-een-kap woningen. Er zit een charmante vogelvluchttekening bij van een Anton-Pieck-achtig dorpsuitbreidinkje.⁷

Afb. 5b Opzet woonwijk, Uitbreidingsplan 1944 (fragment)

Uitbreidingsplan 1947

Na de oorlog pakken de gemeente en Stad en Landschap de draad weer snel op. Er is weliswaar weinig uitzicht op snelle bouw mogelijkheden, maar de gemeente wil toch klaar staan en claims op woningcontingenten van het Rijk geloofwaardig maken. Het vorige Uitbreidingsplan in hoofdzaak is goed genoeg om, met enige aanpassingen, weer dienst te doen.

Hoe mooi het plan van 1947 er ook uitziet, toch wordt er nauwelijks gebouwd, ondanks dat het, wat betreft de gronden in de Oranjebuurt, uitvoerbaar lijkt. Een meevaller is het herinneringspark aan de Julianalaan dat in 1951 met regeringssubsidie wordt aangelegd – waarmee de 'minder aangename' achterzijde van de Dorpsstraat aanzienlijk wordt verfraaid.

Afb. 6 Uitbreidingsplan in onderdelen, 1947
(SAZ 5 Gemeentebestuur Zoetermeer 1940-1961, inv. 549)

4. Bouw in en na de oorlog

In Nederland

Hoewel de bezetting onverwachts kwam, was de regering wel voorbereid op oorlogsschade en (materiaal)schaarste.⁸ Twee dagen na de capitulatie werd ir. J.A. Ringers door generaal Winkelman, die de regering waarnam, benoemd tot 'Regeringscommissaris voor het herstel van het verkeerswezen, de drooglegging van onderwaterzettingen, de wederopbouw van steden, dorpen en gebouwen, en al hetgeen daarmee samenhangt'. Op 21 mei werd een Wederopbouwbesluit genomen dat onder andere inhield dat vanaf 17 juni 1940 niets meer zonder toestemming van Ringers mocht worden gebouwd. Onder hem werd een Wederopbouwdienst opgetuigd, met bouw bureaus in zwaar getroffen gemeenten en een bureau Goedkeuring Werken in elke provincie. Uiteindelijk had de dienst 1.000 man personeel. Aanvankelijk mocht in Nederland nog doorgebouwd worden. In 1940 waren nog 6.000 werken in uitvoering waarvan 95% mocht worden voortgezet. Materiaal werd echter snel schaarser. In 1941 ging al 80% van het cement naar de Wehrmacht. Er kwam een distributiesysteem voor schaars bouw materiaal.⁹

Dramatischer was dat per 1 juli 1942 op bevel van de Duitsers een algeheel bouwverbod inging. Absolute prioriteit kreeg de kustverdediging (Atlantikwall) en andere werken voor het Duitse leger, zoals de twee bunkers in Zoetermeer, zie hoofdstuk 5 over Duitse verdedigingswerken. Alleen mondjesmaat kon nog wat hersteld of gebouwd worden.

Na de oorlog bleef de gecentraliseerde aanpak van de bouw lange tijd in stand. Schaarste aan materialen, aan arbeidskrachten en aan deviezen maakten dat de bouw moeizaam op gang kwam. Prioriteit kreeg het herstel van de infrastructuur (havens, wegen, spoorlijnen, dijken, bruggen enz.) en van bedrijven. Woningbouw kwam later en men kon pas bouwen als er door het Rijk een zogenaamd woningcontingent ter beschikking werd gesteld. Gebombardeerde steden als Rotterdam en Den Haag kregen voorrang. Voor dorpen als Zoetermeer restte de achterste tiet. In het overzicht van de woningbouw op pagina 14 blijkt dat tot en met 1947 bijna niets werd gebouwd, maar dat vanaf 1948 de woningbouw een vlucht nam.¹⁰

Om de woningnood enigszins te verlichten werden allerlei kunstgrepen toegepast.

- Aan de vraagkant werd emigratie bevorderd. Men was bang dat Nederland veel te weinig ruimte zou hebben, gezien de babyboom en de te verwachten stroom repatrianten uit Indonesië.
- Verder werd de schaarste verminderd door inwoning. De Woonruimtetwet van 1947 maakte dat voor elke woning een vergunning nodig was (huur- en koop) en dat via de gemeente mensen bij een ander konden gaan inwonen.
- Een andere oplossing was het bouwen van noodwoningen. Vaak van hout en snel te realiseren. Men dacht voor enkele jaren. De regering kocht ook noodwoningen, zoals Maycrete woningen, die nu soms als monumenten zijn aangewezen in bijvoorbeeld Nijmegen.

Afb. 7 Distributiebonnen bouw materiaal, 1943 (coll. NA)

Daarnaast waren er vernieuwingen in de woningtypen:

- Een oplossing was het toepassen van zogenaamde systeembouw, d.w.z. woningen die deels geprefabriceerd waren en dus snel in elkaar te zetten waren (zie tabel pag 14, laatste kolom). Het Rijk stimuleerde dit stevig, onder andere door zelf een Engels systeem (Airey) te importeren. Ook Tramonta was in het westen een veelgebruikt, Nederlands, systeem.

- Verder werden de zogenaamde duplexwoningen uitgevonden. In een huis zaten dan twee kleine woningen, beneden en boven, met elk een eigen opgang, die op den duur samengevoegd konden worden tot één grotere eengezinswoning.

- Woningplitsing werd een gesubsidieerde mogelijkheid.

- Voor werklozen uit het noorden en zuiden van het land werden zogenaamde migratiewoningen gebouwd, soms apart gefinancierd uit industriegelden en in principe als extra contingent.

- Tenslotte werd het bouwen van gestapelde woningen (flats) aangemoedigd, en naarmate de woningnood hardnekkiger werd nam de bevordering van de (hoge) flatbouw van rijkswege toe. Met als hoogtepunt het 'pluriform en expansief bouwbeleid' (1966-1967) van minister Bogaers waardoor industriële bouw op grote schaal werd ingevoerd en gesubsidieerd.

Al deze oplossingen – emigratie, inwoning, noodwoningen, systeembouw, duplexwoning, woningplitsing, migratiewoningen en flats – komen we in Zoetermeer vanaf 1940 tegen.

In de oorlog gebeurde er ook nog wat anders als gevolg van de zeer beperkte bouwmogelijkheden. Sloop van onbewoonbaar verklaarde woningen werd uitgesteld, soms tot in de jaren 1960. Hierdoor kwam de noodzakelijke dorpsvernieuwing veel later op gang dan gewenst. Ook inwoning en noodwoningen waren in de oorlog niet ongebruikelijk.

Afb. 8 Woningbouwprogramma

WONINGBOUWPROGRAMMA'S, WONINGPRODUKTIE EN SYSTEEMBOUW 1920-1963

jaar/ periode	WONINGBOUWPROGRAMMA					WONING- PRODUKTIE	waarvan systeem- woningen	in %
	totaal aantal woningen	woning- wet- woningen	premie- woningen	herbouw woningen	ongesub- sidieerde woningen			
1920-1929						44 154*		
1930-1939						42 027*		
1945						389		
1946	10 000					1 593		
1947	28 000					9 243	142	1,5
1948	25 000					36 391	1 824	5,0
1949	37 500					42 791	5 485	12,8
1950	40 000					47 300	8 166	17,3
1951	50 000					58 666	11 130	19,0
1952	40 000	15 000	15 000	4 000	6 000	54 601	9 039	16,6
1953	55 000	27 500	20 000	5 000	2 500	59 597	7 695	12,9
1954	65 000	27 500	25 000	11 500	1 000	68 487	5 047	7,0
1955	65 000	29 500	25 000	8 000	2 500	60 819	2 926	4,8
1956	70 000	32 000	30 000	7 000	1 000	68 284	3 017	4,4
1957	75 000	35 000	33 000	3 000	4 000	88 397	6 400	7,2
1958	80 000	40 000	36 000	-	4 000	89 037	9 612	10,8
1959	80 000	40 000	38 000	-	2 000	83 632	9 262	11,1
1960	80 000	37 500	40 500	-	2 000	83 815	10 614	12,7
1961	80 000	32 500	32 500	-	15 000	82 687	9 359	11,3
1962	90 000	35 000	30 000	-	25 000	78 375	7 757	9,9
1963	90 000	40 000	25 000	-	25 000	79 523	7 595	9,6

* Jaargemiddelde.

Bronnen: ontwerp-bouwprogramma's, Jacques Nycolaas, Volkshuisvesting; Enige gegevens over de woningbouw.

Zoetermeer voor de oorlog

Om te beoordelen wat de oorlog aanrichtte is het ook van belang te weten wat er in de voorgaande jaren werd gebouwd. Zoals in veel delen van het land werd er in de jaren 1930 driftig gebouwd. In Zoetermeer en vooral in Zegwaart is er tussen 1926 en de crisis van eind 1929 weinig gebouwd: in totaal 11 woningen (verleende vergunningen). Na de vaststelling van het Uitbreidingsplan Molenstraat (1930) ging het hard omhoog: tussen 1930 en 1941 zijn er voor 116 woningen bouwvergunningen verleend, waarvan alleen al in 1938, het piekjaar, 36 stuks. Gemiddeld dus meer dan 10 per jaar.

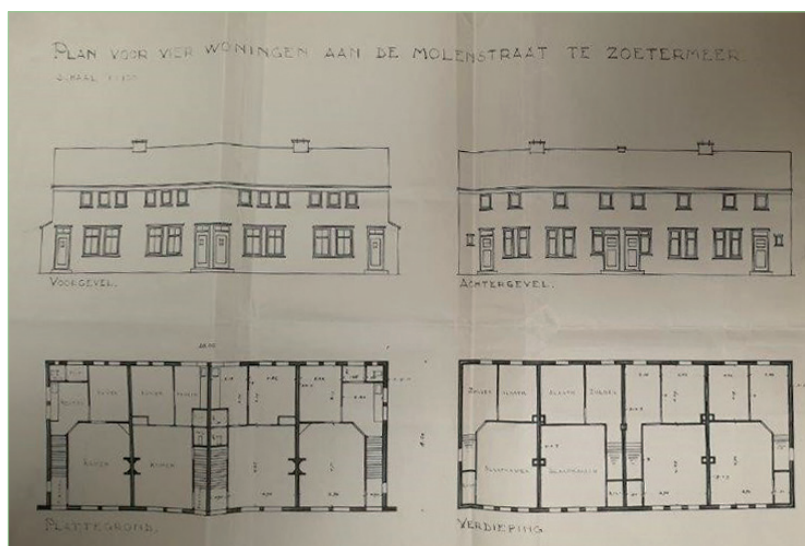
Zoetermeer tijdens de oorlog

Gelukkig was er weinig oorlogsschade: voornamelijk glasschade (zie hoofdstuk 3, Oorlogsschade). Herbouw van het dorp was dus niet aan de orde. Aan de hand van het archief van bouwaanvragen hebben we gezocht naar de bouwproductie in de oorlog. Niet altijd was duidelijk of een gevraagde vergunning was verleend of geweigerd, en nog minder duidelijk is of ook werkelijk is gebouwd. Daarnaast is de Architectuurdocumentatie van de gemeente nagelopen; deze geeft aan wanneer gebouwen zijn opgeleverd.¹¹⁻¹² Als we per jaar kijken dan zijn er in 1940 en 1941 nog vergunningen aangevraagd voor woningen, in totaal 17 voor nieuwe woningen en 2 voor woningen door verbouwing van een herberg. Daarnaast zijn er vergunningen verleend voor noodwoningen en zijn er noodwoningen zonder vergunning gebouwd: circa 11 stuks tot en met 1945.

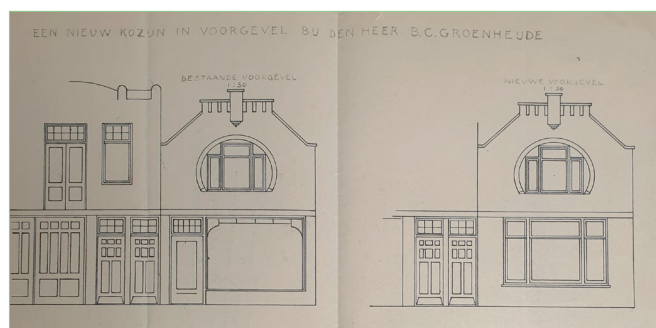
Andere bouwactiviteiten van 1940 t/m 1945 betreffen de volgende categorieën:

- Schuren, pakhuizen, garages, wagenloodsen, stallen: 17
- Fabrieksruimten: 2
- Boerderij: 1
- Verbouwing van ondergeschikte aard: 6

Kortom, de bouwstop van 1942 werkte snoeihard door.

Afb. 9a Molenstraat 128-134, 4 woningen Afb. 9b Dorpsstraat 79, vervangen kozijn

Zoetermeer na de oorlog¹³

De eerste vergunning voor een woning is verleend in 1946 (Meerpolder 2) en die woning werd in 1948 opgeleverd. Daarnaast werden in 1948 12 woningen opgeleverd aan de Jan Hoornstraat. Daarna komt er pas weer leven in de b[r]ouwerij in 1954. Tussen mei 1945 en eind 1953 werden 152 woningen gebouwd.¹⁴ In 1956 zijn dat er 90, in 1957 76. In 1964 is het Uitbreidingsplan van het Dorp nagenoeg gerealiseerd, met als hoogtepunt 1961 toen ruim 400 woningen gereed kwamen. Garages, kantoren en andere bedrijfspanden kwamen na 1945 in toenemende mate tot stand.

Migratiewoningen als redding

Een weinig bekend onderdeel van de naoorlogse woningbouw waren de zogenaamde migratiewoningen. Die waren bedoeld om werkloze arbeiders uit het Noorden en Zuiden (Noord-Brabant) van het land, waar een schrikbarende werkloosheid heerste, te verlokken naar het Westen (havens, hoogovens) en Limburg (mijnen) te verhuizen. Door de woningnood ging dat niet vanzelf, ondanks verhuispremies voor deze arbeiders. Het Rijk bedacht een aparte subsidie categorie, die als extra woningcontingent telde ten opzichte van de normale contingenten: 'migratiewoningen', ook wel 'productiviteitswoningen' genoemd.¹⁵ Een deel van het geld kwam uit de zogenaamde industrieleningen, dus niet van Volkshuisvesting. Hoeveel migratiewoningen in Nederland gebouwd zijn is niet duidelijk, maar over 1952 t/m 1954 zal het over ongeveer 3.000 woningen zijn gegaan. Na 1955 zijn die extra contingenten gestopt.

Afb. 10a Duplexwoningen, Jan Hoornstraat (coll. HGOS)

Zoetermeer had de pech dat er erg weinig normale woningen door Volkshuisvesting werden toegevoerd. Zo was bijvoorbeeld het contingent voor 1953 doorgeschoven naar 1954, en daarna was realisatie nog onzeker. Daarom was het een uitkomst dat Zoetermeer industrie had met veel vraag naar arbeidskrachten. In 1955 kreeg de gemeente een voorschot voor maar liefst 80 migratiewoningen, voor een groot deel voor Nutricia. Er kwam een raadsvoorstel voor 53 zogenaamde Tramonta-woningen, door het gemeentelijke woningbedrijf te bouwen (Met de beide woningbouwverenigingen leefde de gemeente toen in onmin). De raad was content met het goede onderhandelen door B&W, al betreurde een enkel raadslid het dat deze woningen alleen bestemd waren voor mensen van buiten Zoetermeer.¹⁶

Een gat in de productie

De oorlog heeft in de woningproductie een enorm gat geslagen dat een zeer lange nawerking had. In die zin is van 'bevrijding' in mei 1945 nog geen sprake. Na de oorlog, begin 1946, telde Zoetermeer circa 6.100 inwoners. Als het plan van 1934 geheel was uitgevoerd zouden het er circa 7.000 geweest moeten zijn. Bij een gemiddelde woningbezetting van 5,25 (waar men in 1934 mee rekende) hadden er 1.350 woningen moeten zijn. Het waren er 1.150. Het gat dat de oorlog heeft geslagen valt dus te becijferen op tenminste 200 woningen.

Met deze cijfers en die van de oorlogsperiode, kan gesteld worden dat de oorlog vijftien, zo niet twintig jaar (1940-1960) extra woningnood heeft veroorzaakt. Het woningtekort kon al die jaren niet worden ingelopen, want de babyboom en de vraag uit de grote steden in de Randstad verhoogde het woningtekort direct na de oorlog enorm. Ook Zoetermeer had dus belang bij een groeitaak.

Afb. 10b Tramonta-systeem, Irenelaan (coll. HGOS)

5. Noodwoningen in Zoetermeer

Na de algehele bouwstop in 1942 werd het voor veel mensen wel erg moeilijk om aan een woning te komen. Noodwoningen waren een oplossing. Zo richtte de heer Van der Zon uit Voorburg zich tot het College van B&W in zijn brief van 26 februari 1943, zie Afb. 11 op pagina 19.

Van der Zon is tuinder, heeft een bedrijf in Zegwaart en wil trouwen. Hij woont nu bij zijn ouders in met zijn 'jonge vrouw', maar dat is bezwaarlijk, het kan 'licht aanleiding geven tot wrijving, met alle gevolgen van dien'. Bovendien ligt de tuin op meer dan een uur fietsen en moet hij i.v.m. de veiling zeer vroeg op de tuin zijn, terwijl de afstand warm eten tussen de middag onmogelijk maakt. Een bestaande schuur wil hij graag verbouwen tot 'noodwoon gelegenheid'. Mede 'in het belang van de voedselvoorziening' komt B&W de 'Adressant' tegemoet en verleent een vergunning voor vijf jaar (19 maart 1943).¹⁸ De noodwoning komt aan de Berkelseweg te staan.

Vaak waren noodwoningen eenvoudige houten schuren, soms ingebouwd in bestaande boerderijen. Dergelijke woningen konden onder het zogenaamde Ketenbesluit van 1924 vrij gemakkelijk worden gebouwd. Ook na de oorlog bleef het een aantrekkelijk middel om snel en goedkoop aan woonruimte te komen. Maar het Rijk wilde graag van dergelijke ondermaatse woningen af, al maakte de Wederopbouwwet van 1946 ze voor tijdelijk gebruik mogelijk. De gemeente Zoetermeer gaf vergunningen voor beperkte tijd (één jaar, maximaal te verlengen tot drie jaar) maar had vaak problemen om de locaties weer vrij te krijgen voor de bouw van gewone woningen. Een voorbeeld is de aan te leggen John McCormickstraat, waar noodwoningen achter de Rokkeveenseweg (nummers 2x 29, 29a, 29b), op gehuurde gemeentegrond, een hindernis waren. De gemeenteopzichter meldde dat deze woningen het uitbreidingsplan 'ontsieren'. Ze moesten voor 1 juli 1953 zijn opgeruimd.¹⁸ Dat gebeurt eerst op 8 oktober 1953.

Afb. 12 Lijst noodwoningen

Gemeente: ZOETERMEER							
1	2	3	4	5	6	7	8
Plaatselijke aan- of hoofdbestemming:	Naam v.d. eigenaar:	Naam en adres v.d. eigenaar, geen hoofdbewoner zijnde:	Bouwjaar	Datum en nummer v.d. verg.:	Nummer v.d. Rijks-goedk.:	Afmetingen van grondvl.:	Samenstelling van wanden 1) dakbedekking 2)
Voorweg 216A	M.v. Bok						hout en steen
Delftse wallen 14	N. v. Rijs	idem	1944			6 x 9 ⁵	houtensteen pannen beschoten
Molenstr 40 A	Opstal	J. Wooning, Molenstr 42	1944			5 x 8	" " " "
Roggeveen 29 A	Momenteel niet bew.	C.v. Driel, JLv. Rijw 3	1943			4 ⁵ x 8	hout " " "
" 29 B	E. Kremer	" "	1943			4 x 6	houtensteen " "
" 29	A. Brussee	idem	1943			4 x 5	hout " "
" 29	N. Bruggeman	idem	1944			4 x 8	houtensteen " "
Bleiswijkseweg	M. Huurman	idem	1944			6 x 7	" " dakleer
Zegwaartseweg 37 A	B.v.d. Wagt	idem	1944			5 ⁵ x 8	" hout" pannen beschoten
Stationsstraat 221	A. Koppert	idem	1945			11 x 5 ⁵	hout " "
Noordeindseweg	F.v.d. Zon	idem	1943			10 x 8 ⁵	houtensteen " "

1) hout/steen 2) pannen beschoten/onbeschoten, dakleer, metaal, eternit.

Aan Burgemeester en Wethouders
van de Gemeente Zoetermeer

te Z O E T E R M E E R .

Geeft eerbiedig te kennen :

Theodorus Christianus Hubertus van der Zon Jr., wonende ten huize van zijn ouders aan het Oosteinde no. 256 te Voorburg, te dezer zake domicilie kiezende te Leiden aan het Rapenburg no. 108 ten kantore van den advocaat en procureur Mr. F.K.Reijsenbach de Haan;

dat hij is tuinder van beroep en als zoodanig zorgende voor de voedselvoorziening, groententeelt op een tuin gelegen onder Zegwaard, gemeente Zoetermeer en aldaar kadastraal bekend onder Sectie C. Nrs. 914 en 915;

dat hij voornemens is in het huwelijk te treden, doch momenteel als gevolg van de huizenmoed, geen woning kan vinden ;

dat hij nu wel, eenmaal getrouwd zijnde, met zijn jonge vrouw bij zijn ouders zou kunnen blijven wonen, doch daaraan groote bezwaren verbonden zijn;

dat deze bezwaren in de eerste plaats van familiären aard zijn;

dat het toch voor een jong getrouwd paar veel beter is, dat zij afzonderlijk een eigen woonverblijf houden ;

dat tezamen met anderen en dan nog wel nastaaende familie één perceel bewonen, hoe goed de verhouding overigens ook over en weer is, licht aanleiding kan geven tot wrijving, met alle gevolgen van dien;

dat bovendiend het perceel van requestrant's ouders meer dan een uur fietsen gelegen is van zijn tuin te Zegwaard;

dat wanneer straks de banden van zijn fiets zich gaan begeven, hij dien afstand zou moeten loopen; hetgeen niet wel doenlijk is;

dat hij bovendien iederen morgen zeer vroeg en wel vóór de veiling op zijn tuin moet zijn en daar ook des Zondags werkzaamheden moet verrichten o.m. bestaande in het luchten vande onder glas groeiende groenten;

dat ook de kwestie van het warme eten - hetgeen midden op den dag pleegt te geschieden - een onoverkomelijk bezwaar voor hem oplevert om zoo ver van zijn tuin te wonen ;

dat requestrant derhalve ernaar heeft uitgezien, aan al deze bezwaren te ontkomen, door op zijn tuin zelve, zij het tijdelijk, te gaan wonen;

dat zich op zijn tuin een schuur bevindt, welke hij ór eenige veranderingen en vertimmering, gemakkelijk in een noodwoongelegenheid voor zich en zijn toekomstige echtgenoot kan veranderen;

dat hij daarvoor echter, ingevolge het bepaalde in art. 73 der Woningwet, verlof noodig heeft van Burgemeester en Wethouders;

Redenen waarom requestrant zich tot U Edelachtbare wendt met het eerbiedig verzoek hem toe te staan, de op voormelden tuin aanwezige schuur zoodanig te veranderen, dat deze kan dienen tot tijdelijke woongelegenheid voor zich en zijn a.s.vrouw, een en ander echter voor ten hoogste vijf jaren vanaf heden en onder aanbod de door U Edelachtbare ten deze te stellen voorwaarden, na te komen.

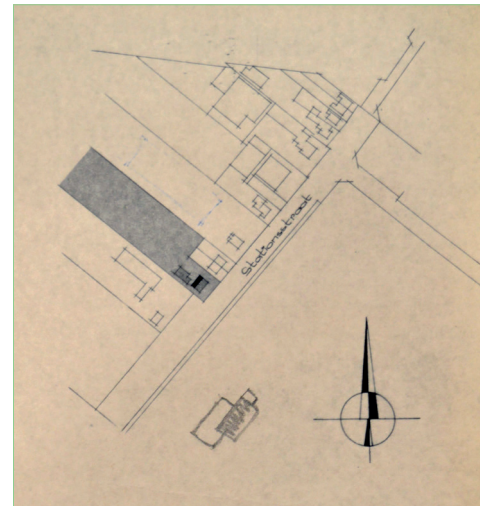
Hetwelk doende enz.

Voorburg , 26 Februari 1943.

Th. v. d. Zon

Het Rijk probeerde er greep op te krijgen en vroeg in 1949 de vergunningen op die eerder waren verleend.¹⁹ B&W stuurt een nuchter briefje: elf woonketen zijn zonder vergunning gebouwd en zonder Rijksgoedkeuring. En dat in de oorlog! B&W maakt zich er verder niet druk over. Overigens staan er noodwoningen op de lijst die toch wel met vergunning zijn gebouwd. Vanaf 1948 worden vergunningaanvragen voor noodwoningen consequent door de gemeente geweigerd, al slipt er wel iets door de mazen van het net. Zo zouden er nog in 1957 twee noodwoningen op het stationsemplacement zijn gebouwd 't.b.v. niet-inwoners' (NS-personeel), terwijl inwoners van Zoetermeer geen vergunning kregen. In totaal hebben wij 16 noodwoningen kunnen documenteren. In elk geval de straat waar ze lagen en vaak ook de huisnummers.²⁰ Deze stammen uit de periode 1943-1960.²¹ Geweigerd werden 14 noodwoningen, in de periode 1948-1960. Van sommige staan hierna afbeeldingen.

Afb. 13 Tweede Stationsstraat 249 (voorheen Stationsstraat 221) 1975 (bouwarchief Zoetermeer)

We hebben nagegaan welke noodwoningen nog bestaan. Van één woning is het bestaan zeker: Stationsstraat 221, nu Tweede Stationsstraat 249. Door twee verbouwingen is de noodwoning 'ingepakt' in nieuwe geveldelen en uitbreidingen, maar in de kern is hij nog aanwezig. Van andere verloren gegaane noodwoningen hebben we enkele bouwtekeningen, locatietekeningen en foto's.

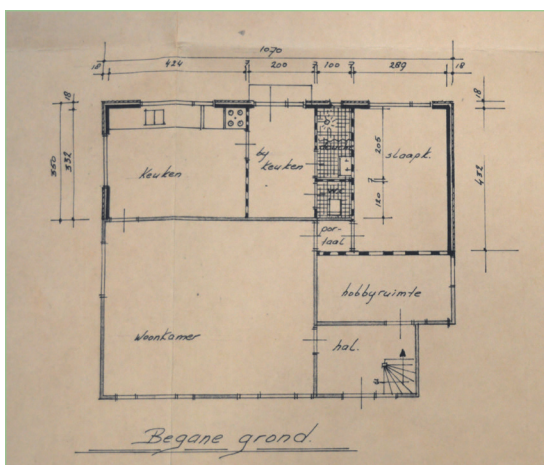

Afb. 14a Toestand 2020 (foto A. van der Burg)

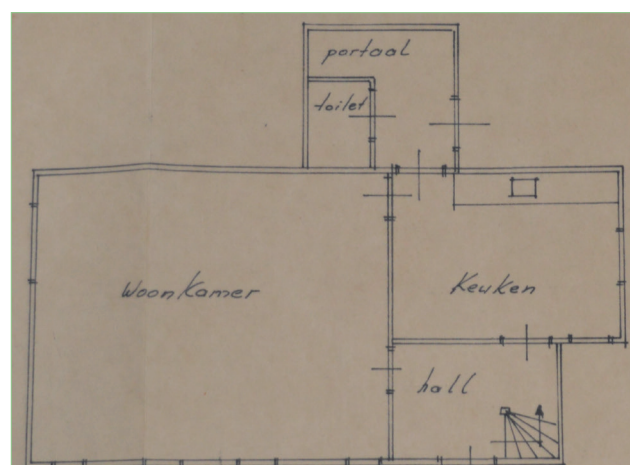

Afb. 14b Toestand ca. 2017 (foto makelaar)

Afb. 15a Plattegrond 1944

Afb. 15b Plattegrond verbouwing 1975

Andere noodwoningen

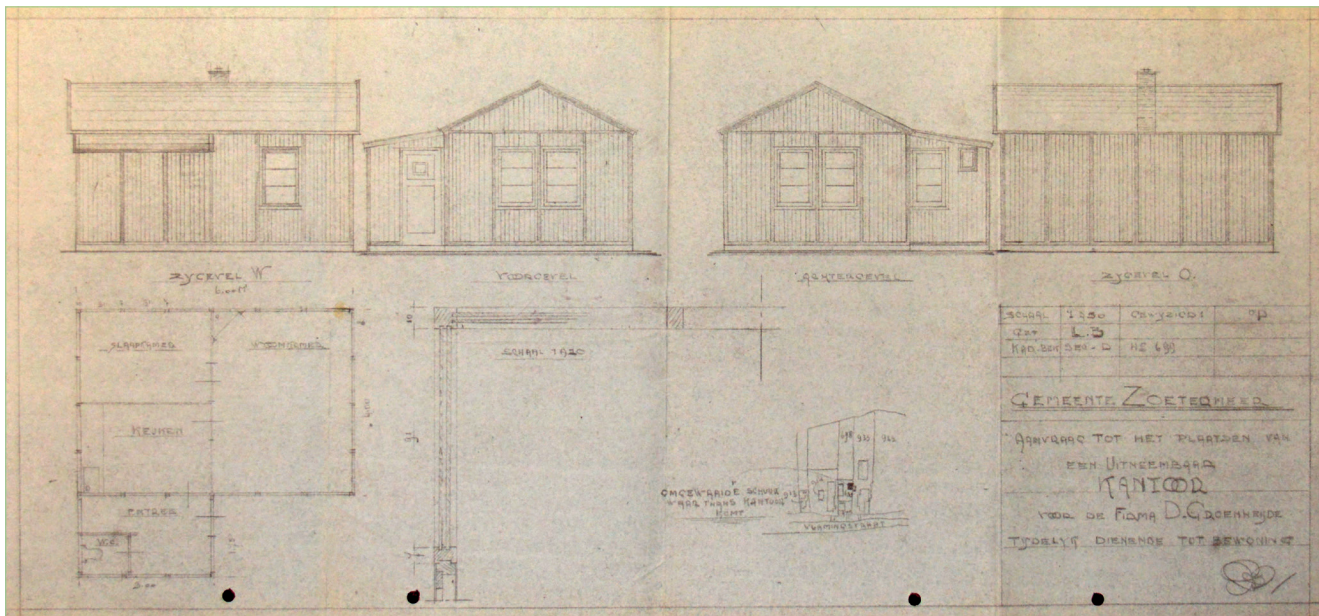

Afb. 16a Vlamingstraat 28, locatie noodwoning

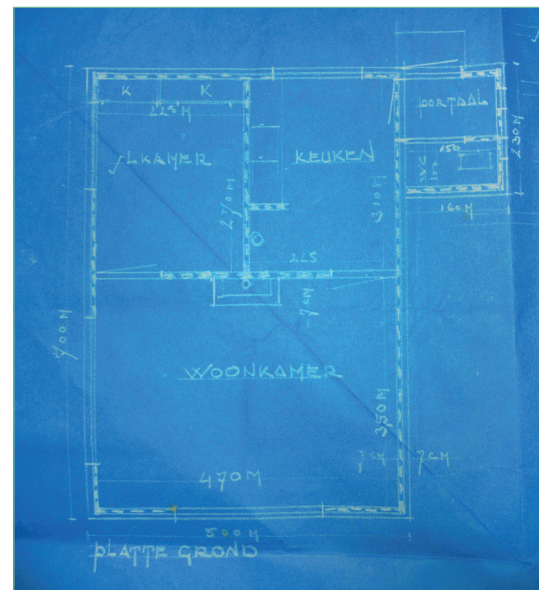
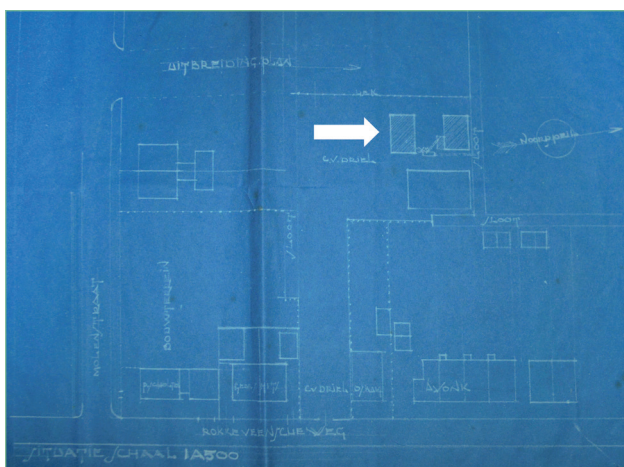
Afb. 16b Vlamingstraat 28, 1957
(coll. HGOS)

Afb. 17 Bouwtekening Vlamingstraat 28

Afb. 18a Situatie Rokkeveenseweg noodwoningen
Van Driel nr.29a en 29B, 1943

Afb. 18b Plattegrond noodwoning Van Driel

Afb. 19 Leidsewallen 65a ca. 1960 (Beeldbank Zoetermeer, coll. Adegeest)

Afb. 20 Voorweg 70a 1978
(coll. HGOS)

Afb. 21 't Oog omhoog, Rokkeveenseweg (nu Jan Hoornstraat), waarschijnlijk een van de nummers 29, gesloopt 1953
(foto Het Vrije Volk)

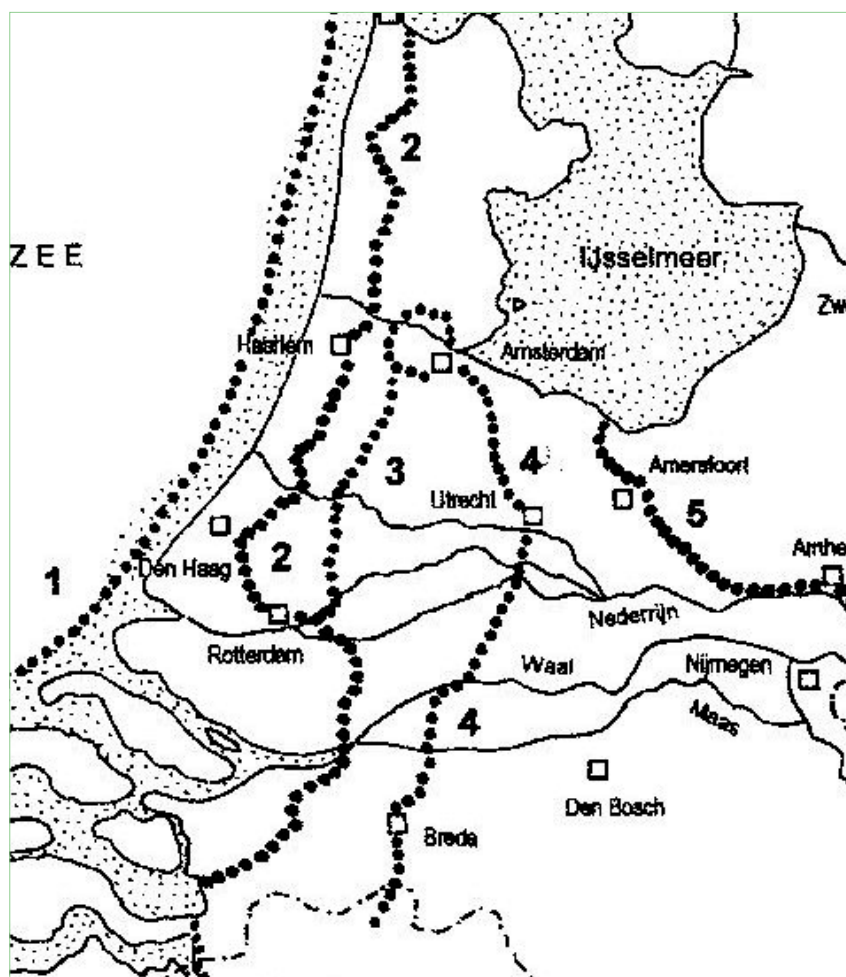
6. Duitse verdedigingswerken

Inleiding

Tijdens de Tweede Wereldoorlog hebben de Duitsers in Nederland verschillende militaire objecten gemaakt, kleinere en grotere. Bunkers, vliegvelden, tankgrachten, hindernissen en beschermingswerken als *Splitterboxen* en mangaten.²²

De versterking van de Nederlandse kust vanaf 1942 was deel van de zogenaamde *Atlantikwall* die de kust van Spanje tot de Noordkaap moest beveiligen tegen een verwachte geallieerde aanval van over zee.²³ In Nederland ging dat vooral om Vlissingen/Walcheren, Hoek van Holland, Scheveningen/Den Haag, IJmuiden en Den Helder. Toen de oorlogssituatie voor de Duitsers in Rusland snel ongunstiger werd (1943) werden ook op enige afstand van de kust (vier tot acht kilometer) versterkingen gemaakt (*Neue Landfront*, nr. 2 op de afbeelding) en werden ook andere verdedigingswerken tegen aanvallen een stuk uit de kust ontwikkeld.²⁴⁻²⁵ Een daarvan was de inundatie van grote delen van Zuid-Holland en Zeeland. Een strook van Hazerswoude werd onder andere onder water gezet als onderdeel van de *Vordere Wasserstellung* (nr. 3 op de afbeelding). Zoetermeer lag tussen beide linies.²⁶

De Duitsers bouwden buiten het Nederlandse systeem van de Woningwet (bouwvergunningen) en de Wederopbouw (vergunningen voor bouw en materialen). De bouwvergunningen in het Gemeentearchief van Zoetermeer bieden over dergelijke militaire objecten dus geen informatie. We moeten terugvallen op het Nationale Archief en het Nederlands Instituut voor Militaire Historie.

Van de kleinere objecten in Zoetermeer zijn bekend de zogenaamde *splitterboxen* en mangaten langs Voorweg en Rijksweg 12.²⁷ Splitterboxen waren schuilplaatsen voor rollend materieel. Op vliegvelden waren het aarden wallen. Langs rijkswegen, zoals bij Zoetermeer, waren ze van hout/takken en twijgen en maten 3x5 meter met een hoogte van 4 meter.²⁸ Er zijn geen afbeeldingen aangetroffen. Bob Switzar herinnert zich nog deze 'kerstallen' langs de rijksweg en paardenstallen voor het Duitse leger (zie lijst verleende bouwvergunningen, bijlage 3).²⁹ Van de grotere objecten zijn twee bunkers bekend.

Afb. 22 Linies

Bunkers

Uit een overzichtskaart blijkt dat er in Zoetermeer twee bunkers zijn gebouwd.³⁰ Eén is nog als gedeeltelijke ruïne over, één is gesloopt na de oorlog. Wat valt daarover te vertellen? Ze lijken in elk geval tot zeer laat in de oorlog te zijn gebruikt (melding van 27 april 1945).³¹ Ze heetten Z1 en Z2. Z1 was een grote bunker bij Nutricia, Z2 een bunker in het huidige Westerpark. De informatie ligt verspreid over verschillende dossiers.³²

Bunker Z1:

Z1 lag tegen de rijksweg aan, tegenover Nutricia. De bunker lag op een knooppunt (*Meldekopf*) van telefoonverbindingen van het 88e legerkorps, ten dienste van alle krijgsmachtonderdelen. Delft was een ander knooppunt. Hij is gebouwd gedurende voorjaar en zomer van 1943.

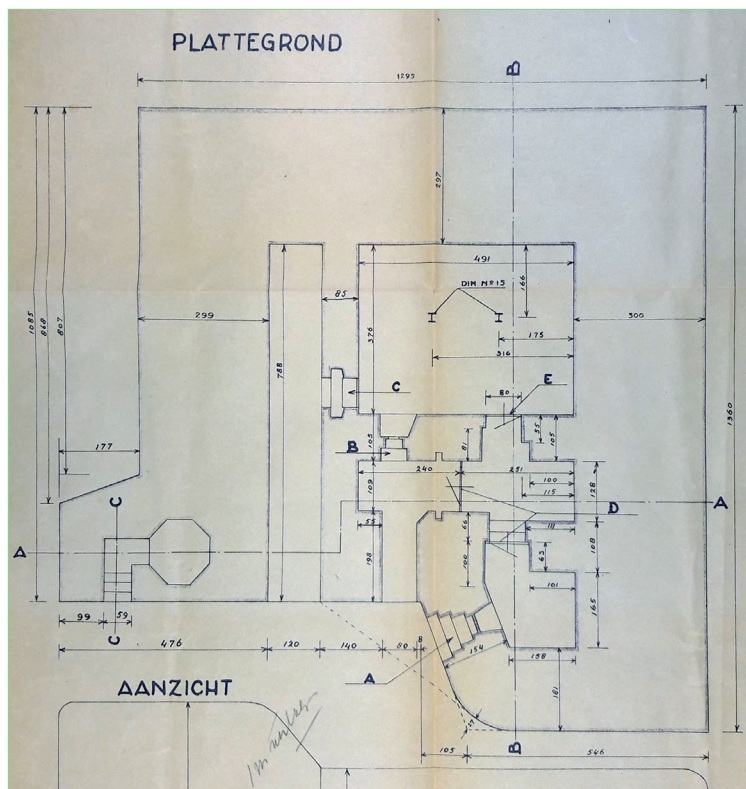
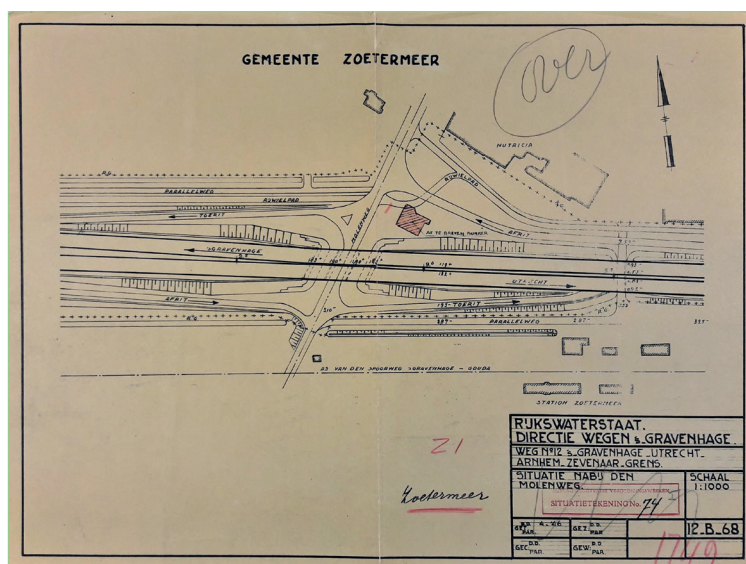
De afmetingen van de bunker waren naar schatting: breedte 14,5 meter, lengte 13,6 meter, hoogte 5,5 meter, bij uitkijkpost 6,90 meter (geschat van de tekening). De muren zijn 1,8 tot 3 meter dik. Het was een standaardbunker (Duitsers waren dol op standaardisatie en hadden handboeken vol bunkertypen), *Regelbau 616*, *Grossschaltstelle e*. Hij is na de oorlog gesloopt voor de verbreding van de A12. Vanaf 17 maart 1945 werd de spoorweg tussen Nootdorp en Bleiswijk gebombardeerd en onklaar gemaakt.³³ Of de bunker werd beschadigd is niet vermeld.

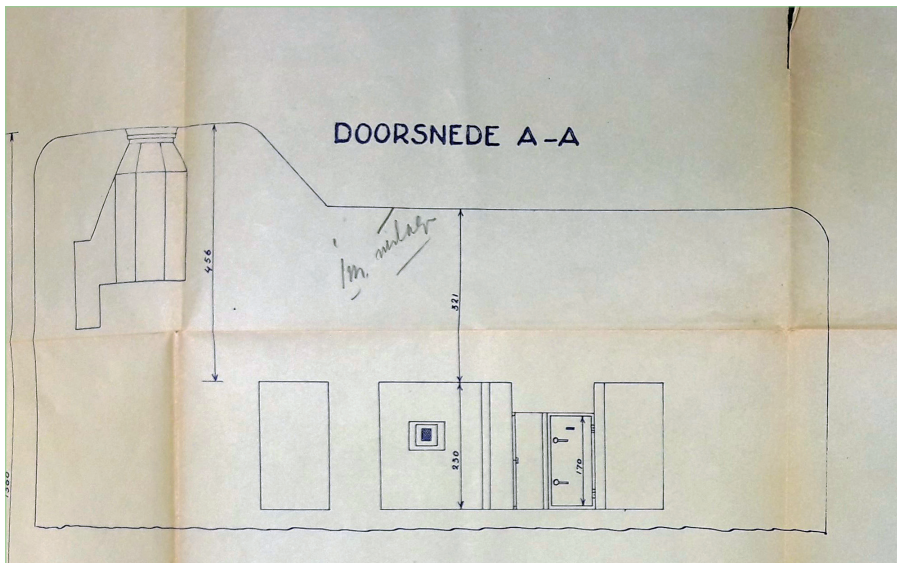
Afb. 23a Bunker Z1 bij Nutricia (NA 2.13.167 Bunkerarchief, inv. 366)

Afb. 23b Bunker Z1 in 1945 (Beeldbank Zoetermeer, coll. A. Henneken)

De gedetailleerde tekening is erg groot, dus hier volgen twee fragmenten:

Afb. 24 a Bunker

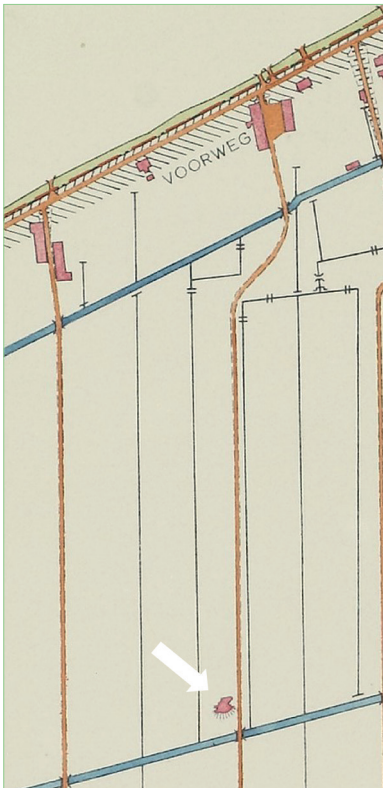

Nog een fragment uit de grote tekening:
Afb. 24 b Doorsnede bunker

Bunker Z2:

Deze lag en ligt in de Driemanspolder, achter Voorweg 125 (boerderij Voorzorg), nu Heuvelweg 4.³⁴ Op de tekening staat: 'Woonschuilplaats met 2 tobroeks en een uitkijkpost'. (Een tobruk of tobroek – *Regelbau 58 c* - is een gewapend betonnen gevechtsruimte met een achthoekig of rond gat in het dak, waarop een rail lag waarop een machinegeweer 360 graden kon draaien. De gevechtsruimte kon eventueel aangevuld worden met een of twee kleine, rechthoekige ruimtes.) Het was een luchtwaarnemingspost (Flugwache), met uitzicht op de A12 en op vliegveld Ypenburg. Dergelijke posten lagen verspreid in het gebied achter de *Atlantikwall*. Hij is in 1941-1942 gebouwd. Hoe ging dat bouwen van bunkers? De Duitse militaire leiding gaf opdrachten aan de Organisation Todt (O.T.), onder leiding van architect Albert Speer. (Todt was de Duitse ingenieur die de organisatie had opgericht.) O.T. schreef voor de bouw van een bunker een tender uit onder lokale aannemers. De bouw ging buiten de Nederlandse overheden om. Het eigendom van de grond werd niet aangetast, grondeigenaren moesten de bouwwerken gewoon dulden. De bouwkosten kwamen ten laste van de Nederlandse staat.

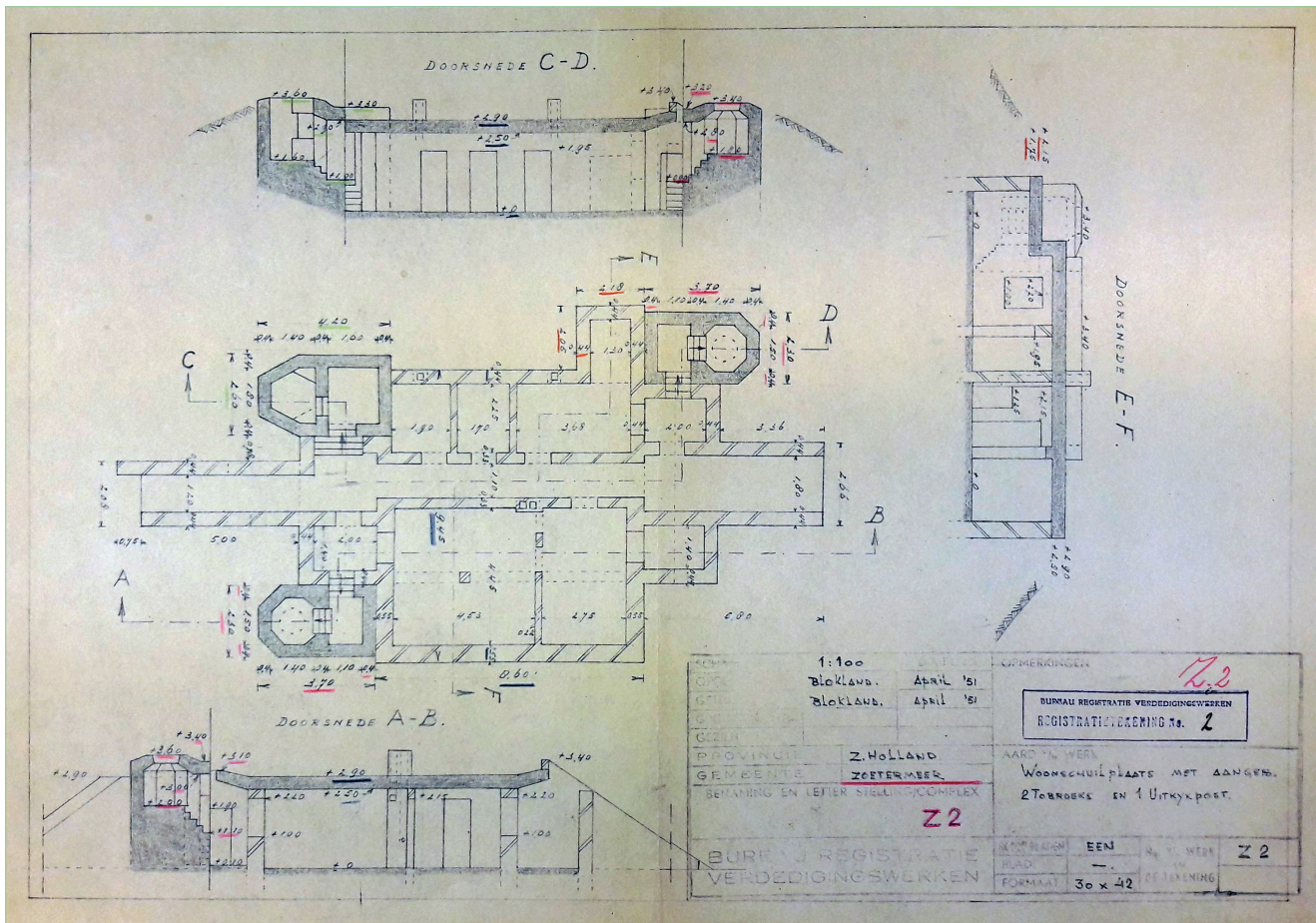

Uit informatie van een zoon van de eigenaar van Voorweg 125 blijkt het volgende:

De *Wehrmacht* kwam bij de heer Vis en meldde dat precies op de aangegeven coördinaten een bunker zou worden gebouwd. Als tegenprestatie werd een pad aangelegd naar de boerderij. Om de bunker kwam 2 meter hoog prikkeldraad en naast de bunker twee gecamoufleerde ontluchttingsgaten. De bunker is gebouwd door een aannemer, met groot materieel en in enkele maanden. De bunker bood onderdak aan 5 à 6 man, een *Feldweibel*, een kok, een kapper en manschappen. Er waren slaapvertrekken en een keuken. Het was een paleis van binnen. Op de tobroek stond een machinegeweer.

Hij was tot het eind van de oorlog permanent bezet. De Duitsers gedroegen zich zeer correct. De heer Vis mocht binnen het prikkeldraad het land bewerken. Aan het eind van de oorlog zijn de Duitsers door de Binnenlandse Strijdkrachten gearresteerd en is de bunker kort en klein geslagen. Daarna is hij gebruikt als schuilplaats voor schapen en koeien.

Afb. 25 Kadastrale kaart Voorweg 125

Afb. 26 Bunker Z2 De gedetailleerde tekening laat het volgende zien: De afmetingen van de bunker zijn vanaf de tekening geschat: breedte 10 meter, lengte 15 meter, hoogte 2,9 meter in het midden en 3,6 meter bij de mitrailleurgaten.

Afb. 27 Bunker Z2 in 2001 (foto R. Bordewijk)

7. Kosten van de bezetting

Schade aan onroerend goed

Al direct na de capitulatie stelde het Rijk een Oorlogsschadefonds in en werd gemeenten gevraagd opgave te doen van de geleden oorlogsschade. Binnen tien dagen lag er al een brief (gedateerd 23 mei 1940) van de Regeringscommissaris voor den Wederopbouw waarin een planmatig herstel van schade aan verkeersverbindingen en gebouwen wordt aangekondigd. De brief bevat een waarschuwing: 'alleen kleine herstellingen zijn gewenst, met echte wederopbouw moeten gemeenten wachten. Wilt u de schade melden en aan plan toevoegen als u de bebouwing die beschadigd is wilt wijzigen? En: monumenten mogen niet gesloopt worden zonder toestemming van de Rijkscommissaris voor de Monumentenzorg'.

perceel	eigenaar	schade
Stationsstraat		
5	P. Enthoven (woonhuis)	1 ruit /
11	C. Moers	2 ruiten "
13	Meij. J. Bouwman	2 ruiten "
15 tot 25	Chr. Noordam	vernieling ged. achtergevel met groot lichtkozijn, dakkapellen met lood en zinkwerk, schoorsteenmantel plafond, verschillende binnenmu- ren

Afb. 28 Opgave glasschade luchtbombardementen (SAZ 5 Gemeentebestuur Zoetermeer 1940-1961, inv. 850)

De burgemeester van Zoetermeer antwoordt op 28 mei dat door een luchtaanval bij diverse woningen schade is geleden ten belope van fl. 3.000. Aanvullend wordt gemeld dat sinds 29 mei (datum van aantreden Duits burgerlijk bestuur) er geen materiële schade door oorlogsgeweld is aangebracht (brief B&W van 4 juli 1940). In de oorlog was er al een regeling voor de afwikkeling van de oorlogsschade gemaakt en was daadwerkelijk begonnen met wederopbouwplannen voor onder andere Middelburg en Rotterdam. Deze regeling werd in 1945 vervangen door een Overgangsregeling Oorlogsschade. In 1950 kwam er een noodwet op de materiële oorlogsschaden.³⁵

Na de oorlog ging de overheid ook voortvarend te werk. Opmerkelijk is dat de wederopbouw en de schadeafhandeling gründlich werden georganiseerd, inclusief voorzieningen tegen valse aangiften. Voor de ambtenaren was er een 'Instructieboek afdeling vaststelling oorlogsschade en afwikkeling onteigeningen'.³⁶ Deze aanpak zat kennelijk zo goed in elkaar dat hij in 1953 direct gebruikt kon worden om de schade van de Watersnoodramp af te wikkelen.

Op 11 mei 1945 – zes dagen na de bevrijding – vraagt de Algemeen Gemachtigde voor den Wederopbouw en voor de Bouwnijverheid een inventarisatie aan B&W van de schade aan gebouwd onroerend goed. Graag binnen 14 dagen. De eigenaren van onroerend goed wordt gevraagd aangifte te doen van de schade. Op 21 juni 1945 meldt de burgemeester van Zoetermeer dat er schade van meer dan fl. 3.000 is geleden aan de fabriek van Nutricia en aan een woning aan Stationsstraat 188, en dat aan Stationsstraat 212 voor minder dan fl. 3.000 schade is aangebracht. In het Nationaal Archief zit een iets langere lijst van personen uit Zoetermeer die schade aan onroerend goed hebben gemeld.³⁷

Deze schades werden ingebracht in het Grootboek van de Wederopbouw. Het ging om door de Duitsers veroorzaakte schade. (Schade door geallieerden werden door het Ministerie van Oorlog afge-

Afb. 29 Nutricia na Engels bombardement, 1945 (coll. HGOS)

handeld.) De achterliggende dossiers zouden duidelijk moeten maken wat er precies was beschadigd, wat er is vergoed en wat er is hersteld. Alleen van A.P. Blok en van J.A. Duynisveld is een dossier in het archief aangetroffen. De schade van Blok betrof een pand in Zoeterwoude, die van Duynisveld een pand in Leiden. De afhandeling verliep weer via de gemeente en het Provinciaal bureau voor den wederopbouw in Zuid-Holland. Soms ging de afhandeling vlot, soms duurde het jaren. Over twee schadegevallen die in het Stadsarchief zijn gedocumenteerd is het volgende bekend:³⁹

Nr. 28080 – Nutricia, Stationsstraat 186: Een voorschot van fl. 16.634 wordt verstrekt aan de gemeente. Brief van 26 juni 1947: 2 jaar na de oorlog.

Nr. 29694 – Van der Spek, Stationsstraat 210. Vergoed wordt fl. 4.630, plus fl. 51,47 rente, waarvan al eerder fl. 2.696 is uitbetaald (in 1946). Brief van 13 april 1960: 15 jaar na de oorlog.

Afb. 30 Lijst schade

WOONPLAATS: ZOETERMEER			
105113	Berg Azn. J.v.d.	1161	Geerweg 178 A.528
105118	Blok A.P.		
105114	Duynisveld J.A.		2e Binnenvestgr.15
105115	Meer-v.d.Burg A. v.d.	45274	Stat.str.185 C.139
105116	"Nutricia" N.V. Mij.	28080	Stat.str.186 C.1915
105117	Spek A.v.d.	29694	Stat.str.210 C.1936 ged.
66970	Verhoek, J.	16489	John Mac.Cormickstr.ong. C.1946 ged T.v.v.Nieuweweg A.31, OOSTERLAND F.967

Kosten van inkwartiering en gebruik van gebouwen, tot op de komma

Het Duitse leger bracht niet direct zijn eigen huisvesting mee (en later alleen in de vorm van bunkers), maar liet manschappen inkwartieren bij burgers. Vanaf 1942 werden zij ondergebracht in gevorderde scholen en andere gebouwen.³⁹ Het ging in 1940 om bijna 450 militairen. Inkwartiering betekende dat burgers militairen letterlijk over de vloer kregen en soms ook nog voor voeding moesten zorgen. De bezetting kwam zo heel dichtbij. Het ging om tientallen woningen.

Opvalt de nauwkeurigheid van de registratie: Adres, aantal personen, bedrag van de vergoeding, handtekening 'verstrekker' van inkwartiering. Bij de afrekening per maand was ook de gemeente nauwkeurig: over september 1940 waren de kosten fl. 2.727,20, terwijl slechts fl. 2.697,20 werd ontvangen. De burgemeester vraagt het verschil van fl. 30,- over te maken. Ook nauwkeurig is een overzicht dat na de oorlog is gemaakt van de hele inkwartiering (ongedateerde notitie, handgeschreven). Over de vijf oorlogsjaren heeft de gemeente fl. 23.735,85 ontvangen voor inkwartiering, terwijl fl. 23.743,30 werd uitgegeven. Een verschil van fl. 7,55. Dat wordt uitgelegd: In 1940 is fl. 0,45 te veel uitgegeven. In 1943 is fl. 7,- te veel betaald aan W. van Dorp, Dorpsstraat 46. 'Deze fl. 7,- zijn niet meer te verhalen op Van Dorp, aangezien niet meer te bewijzen is de duur van de inkwartiering.'

Een ander voorbeeld van nauwkeurigheid betreft de registratie per geval. Voor elk geval werd ook een 'inkwartieringsbiljet' (tweetalig!) verstrekt. Bijvoorbeeld aan de heer A.J.J. van Well, Dorpsstraat 18, voor een officier en een manschap, in de periode 21 september 1944 tot 23 september 1944. Het ging om 'kwartier met verpleging'.

Het vorderen van gebouwen als onderdak voor Duitse militairen was omvangrijk. De Duitsers waren dus in een klein dorp als Zoetermeer onontkoombaar. Naast scholen werden ook andere gebouwen en weilanden gevorderd. Ook bij inbeslagname van panden werd een bewijs verstrekt. Zo bijvoorbeeld voor Vlamingstraat 49, dat gebruikt gaat worden als Kasino (kantine) voor de eenheid van Feldpost nr. 35528. Op 28 januari 1943 tekent de burgemeester voor de bekendmaking van de in beslagname. Uit keurig uitgetypte opgaven van de Duitsers aan de gemeente maken wij op dat er als het ware in het dorp een flinke Duitse enclave was:

- Zes scholen werden in beslag genomen voor huisvesting van soldaten: Dorpsstraat 14 (RK), nr. 33 (RK), nr. 35 (RK), nr. 99 (Chr.), nr. 114 (openbaar) en nr. 144 (Geref.).
 - Zes weilanden werden in gebruik genomen als oefenterreinen en als plek voor paardenstallen (Stationsstraat, Dorpsstraat, Vlamingstraat).
 - Vier woningen zijn langdurig in gebruik: Dorpsstraat 85 en 122, Vlamingstraat 49 en 53.
 - Vier andere objecten (met name van Brinkers) zijn in gebruik als werkplaats (Leidsewallen 37), opslag (Dorpsstraat 100), autohal (Vlamingstraat 47), en als Ortskommandantur (Dorpsstraat 92).
- Een deel was op 5 mei 1945 nog steeds in Duits gebruik.

De afwikkeling van de kosten was extreem ingewikkeld: er werd langdurig gesteggeld tussen gemeente en het Nederlandse Ministerie van Financiën dat zich bemoeide met de vaststelling van de gemeenterekeningen over 1943 en 1944 (!). Het geschil ging om de kosten van water en verlichting van vier door de Duitsers gevorderde scholen. Financiën verlangde uitsplitsing van de kosten over 1943 en 1944. Dit speelde in 1949, vier jaar na de oorlog (brief Zoetermeer, 12 april 1949). Waar het om ging was dat in plaats van de scholen – openbare school, christelijke school, twee R.K. scholen – noodlokalen moesten worden gehuurd door de gemeente (onder andere van Nutricia). Die kosten werden niet helemaal vergoed.

Bijvoorbeeld: Voor de R.K. Meisjesschool werd fl. 1.125,75 betaald door de Wehrmacht, terwijl de noodlokalen fl. 1.587,55 kostten, dus was er een tekort van fl. 461,80 ontstaan. In totaal ging het om een nadelig saldo van fl. 3.017,64.

Hoe het afliep weten we niet, wel is duidelijk dat na de oorlog erg veel administratief werk werd gevraagd van de gemeente.

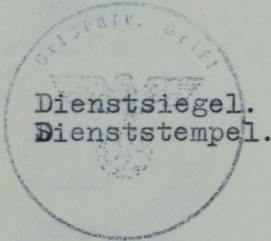
B E S C H E I N I G U N G .
B E W I J S .

Von den/der Ortskommandant Delft für Einheit Feldpostnr. 35528
Door de(n)

ist heute das im folgenden näherbezeichnete Grundstück für Zwecke der Deutschen Wehrmacht in Anspruch genommen worden und wird hiermit gemäss der Verordnung nr; 144/1940 des Reichscommissar/s für die besetzten niederländischen Gebiete beschlagnahmt.

is heden het hierna te noemen onroerend goed ten behoeve van de Duitse Weermacht in gebruik genomen en wordt dit hiermede op grond der Verordening No. 144/1940 van den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied gevorderd.

1. Ort, Lage und Grösse des Grundstückes:
Plaats, ligging en grootte van het onroerend goed:
Zoetermeer, Vlamingstraat 49 Grösse 120 qm.
2. Bestellung, Nutzung oder Bebauung:
Verbouw, gebruik, bebouwing:
Wohnung wird benutzt als Kasino für Einheit Feldpostnr. 35528
3. Besondere Bemerkungen über den Zustand des Grundstückes:
Bijzondere opmerkingen omtrent den toestand van het onroerend goed:

Zoetermeer am 1 Dezember 1942
den

(Unterschrift und Dienstgrad.)
(Handteekening en rang.)

22.1.43

Paulmann
Hauptmann und Ortskommandant
(Feldpostnummer.)
(Veldpostnummer.)

Ortskommandantur
Delft

EMPFANGSBESCHEINIGUNG.
Bewijs van ontvangst.

Die Beschlagnahmebescheinigung über obengenanntes Grundstück ist mir heute ausgehändigt worden.

Het vorderingsbewijs betrekking hebbende op bovengenoemd onroerend goed is heden aan mij uitgereikt.

ZOETERMEER. am 26 JAN. 43
den

Für die Gemeinde
der Bürgermeister,
Voor de gemeente
de Burgemeester,

'Onvaderlandse lonen'

In de vorige paragraaf werd aandacht besteed aan de grote nauwkeurigheid van de oorlogsadministratie aan Nederlandse en Duitse kant en de volhardendheid waarmee overheden elkaar – en ook burgers – de maat namen. Ook al kostte het jaren, de oorlog moest nauwkeurig worden afgerekend. Een in onze ogen bizar en beschamend voorbeeld was de naoorlogse afwikkeling van de kosten van werken voor de Duitsers. In dit geval ging het om zogenaamde Splitterboxen, schuilhutten van hout voor voertuigen langs de rijksweg. Overal in Nederland werden zulke constructies opgericht in 1944. Daarvoor werden Nederlandse arbeidskrachten opgeroepen. Een Duits militair meldde in december 1944 aan een wethouder en de gemeentesecretaris 'dat in de gemeente Zoetermeer langs de rijksweg no. 12 Splitterboxen moesten worden gebouwd. Zo niet, werd gedreigd, dan zal een aantal inwoners gegyzeld [sic] of doodgeschoten worden.' (Rapport aan gemeenteraad d.d. 27 augustus 1951). Eerdere verzoeken waren door de loco-burgemeester Van Well terzijde gelegd, nu kon dat niet meer. Twee aannemers, Smits en Huurman, werd gevraagd het werk uit te voeren. Die voelden daar niets voor. Gezien het Duitse dreigement besloot men toch proefboxen te bouwen. Uiteindelijk werd de heer Smits hoofduitvoerder en werd verantwoordelijk voor het uitbetalen van de lonen. Smits hield een kasboek bij, maar de arbeiders hoefden geen kwitantie te tekenen.

De kwestie die in 1951 aan de Gemeenteraad werd voorgelegd was of de heer Smits nog een bedrag van fl. 1.301,70 kreeg waar hij recht op meende te hebben. Hij had van de gemeente al fl. 40.000 voorschot op de lonen ontvangen. (In 1945 werd het werk uitgebreid met het maken van mangaten en het dichten van bomtrechters in de rijksweg. Eind maart kon Smits er mee ophouden omdat een aannemer uit Berkel het werk overnam.) Was het kasboek van Smits wel in orde? Had Smits geen 'onvaderlandse lonen' betaald? Men kreeg fl. 40 tot fl. 100 per week. Diverse arbeiders konden zich desgevraagd niet meer herinneren wat zij als loon hadden ontvangen. Had Smits recht op het geclaimde bedrag? Diepgaand onderzoek werd ingesteld. De gemeente diende een claim in bij het Gerechtshof in Den Haag op grond van de Wet Overheidsaansprakelijkheid bezettingshandelingen van 1950. Het Gerechtshof wees deze af. Het Rijk wilde alleen kosten vergoeden voor werken die in opdracht van de Duitsers waren verricht ('onontkoombaar weermachtwerk'), of die in het belang van de openbare orde en veiligheid waren. Dat was in dit geval schimmig en zou volgens het rapport alleen gelden voor het dichten van gaten in de weg. De vraag aan de gemeenteraad was ook: 'Loopt de gemeente niet het risico dat het hele bedrag dat aan Smits is betaald niet door het rijk wordt vergoed als de gemeente hem het restant uitbetaalt?'

Waar eindigt dit verhaal? Kennelijk heeft het Rijk het voorschot aan Smits niet vergoed. Zoetermeer werd verwezen naar een Duits bureau, de Bundesvermögens- und Bauverwaltung (brief van 30 december 1958). Met een declaratie van fl. 42.104,20, dus het hele bedrag dat aan Smits is verschuldigd. Op 7 november 1961 bericht men: 'Ich bedauere die angemeldete Forderung nicht erfüllen zu können.' De reden: In 1953 is met Duitsland (o.a. door Nederland) afgesproken dat er geen individuele claims worden behandeld zolang er geen algemene oorlogsschadereparatieregeling met Duitsland is tot stand gebracht. Zestien jaar na het einde van de oorlog was dat even slikken.

8. Afsluiting - De prijs van de bezetting

Met de bevrijding op 5 mei 1945 was de politieke vrijheid terug. De emotionele verwerking van de ellende van de bezettingstijd had haar eigen tempo en dynamiek. Veelal in stilte werd teruggedacht aan de donkerste dagen. Over de draconische gevolgen van de vervolging van joden en andere minderheden was eerst nog maar weinig bekend. De blik was op de toekomst gericht. De wederopbouwgedachte overheerste. Maar, zoals de burgemeester in de eerste Raadsvergadering van 1946, op 22 februari, opmerkte: 'De vredestoestand in het afgelopen jaar heeft niet datgene gebracht wat men verwachtte; het jaar 1945 was in dat opzicht een groote teleurstelling'.

De ontwikkelingsgang van het dorp was door de oorlog vijftien, zo niet twintig jaar bevroren. De zo voortvarend begonnen uitbouw, door het Uitbreidingsplan van 1934 en de grondaankopen van 1940, was hardhandig gestuit. Al had men gewild, jaren na de oorlog bleef er tekort aan bouw materiaal. Er werd prioriteit gegeven aan de wederopbouw van infrastructuur, landbouw, industrie en de gebombardeerde steden als Middelburg en Rotterdam. Het woningtekort dat al in 1940 bestond is in twintig jaar niet ingelopen, want de babyboom en de vraag uit de overige Randstad verhoogde het woningtekort direct na de oorlog enorm. Niet alleen Den Haag maar ook Zoetermeer zelf had dus belang bij een groeitaak om de woningnood op te lossen.

Ook de 'boekhoudkundige' bevrijding duurde lang, tot in de jaren 1960. De Nederlandse afwikkeling van schades en kosten van gevorderde panden ging met een verbazingwekkende vasthoudendheid en bureaucratische gründlichkeit gepaard. Een nasleep die voor allerlei personen, en voor de gemeente, de uitbundig gevierde bevrijding een bittere nasmaak moet hebben gegeven.

Noten

1. Vermeulen 2000
2. Van der Burg en Reitsma 2020
3. Blom 1982, blz. 64.
4. Klemann 2002.
5. De Ruyter 1987, Struiksma 2007.
6. Stad en Landschap 1947, 1950, 1954.
7. SAZ 5 Gemeentebestuur Zoetermeer 1940-1961, inv. 549.
8. Siraa 1989, hfd. 1-4.
9. NA 2.17.03 MVR0M, inv. 588g.
10. Siraa 1989, blz. 221.
11. Zoetermeer 2003.
12. In bijlage 3 staat een compleet overzicht van de in het Stadsarchief Zoetermeer gevonden vergunningen.
13. Helaas is er geen geconsolideerd overzicht van de historische woningvoorraadontwikkeling in Zoetermeer van vóór 1960 (vanaf 1960 zijn er goede CBS-cijfers). Zoetermeer 2003, brochures van de gemeente en Raadsnotulen bieden enig houvast.
14. Volgens de Burgemeester, raadsvergadering 5 maart 1954. SAZ 5 Gemeentebestuur Zoetermeer 1940-1961 inv. 2.
15. Vergadering Tweede Kamer, 21 februari 1952, blz. 1693; Memorie van Antwoord, begroting Ministerie van Sociale Zaken en Volksgezondheid voor 1955, blz. 6-8; idem 1958, blz. 9. Vindplaats: Staten-generaal.
16. Gemeenteraad Zoetermeer, notulen, 11 maart 1955. SAZ 5 Gemeentebestuur Zoetermeer 1940-1961, inv. 1 en 2. Zie ook: Grootveld 2005, blz. 10-13.
17. SAZ 5 Gemeentebestuur Zoetermeer 1940-1961, inv. 565.
18. Brief gemeenteopzichter aan B&W, 18 augustus 1950, SAZ idem.
19. Brief HID Wederopbouw en Volkshuisvesting in Zuid-Holland, d.d. 30 mei 1949. Brief B&W 27 juli 1949. SAZ 5 Gemeentebestuur Zoetermeer 1940-1961, inv. 565.
20. Bronnen: SAZ 5 Gemeentebestuur Zoetermeer 1940-1960, inv. 565, 566 en 600 (Adviescommissie Woningzoekenden), en Beeldbank Zoetermeer.
21. Volgens Bob Switzar hebben ook aan Zegwaardseweg 26A en Molenstraat 38A noodwoningen gestaan, al dan niet ingebouwd in een schuur. Mogelijk zijn er meer geweest.
22. Belangrijkste vindplaatsen: NA, 2.13.167 2e Geniecommandement Bureau Registratie Verdedigingswerken, en NIMH, 575, Duitse verdedigingswerken en eenheden in bezet Nederland.
23. Op grond van een bevel van de Führer, zgn. Führerweisung 40 van 23 maart 1942. Forty 2017, blz. 10 e.v..
24. Kruijff 2011.
25. NIHM 575, inv. 60, Algemeen rapport, blz. 6-7. De generaals Von Rundstedt en Rommel waren sceptisch over de waarde van de Atlantikwall omdat die aan de oostzijde (landzijde) open lag.
26. Indicatieve Kaart Militair Erfgoed, Bureau RAAP, www.ikme.nl, geraadpleegd 5 februari 2020.
27. Vermeulen 2000.
28. NIMH 575, inv. 57, bericht J.A. 180 van 28-12-1944.
29. Mondelinge mededeling.
30. NA 2.13.167 MVR0M inv. 392.
31. NIMH 575, inv. 58, bericht J.A. 442 van 13-04-1945: 'Langs de weg Den Haag – Utrecht en omgeving Zoetermeer en Leidschendam hebben de D. alle stellingen betrokken met M.G.'s en veldgeschut. Alarmtoestand is ingetreden. Ook zijn alle eenmangaten bezet, eveneens mdt [sic] M.G.'s. Waarschijnlijk in verband met gevaar voor luchtlandingstroepen.' Idem bericht J.A. 488 van 27-04-1945: 'In Zoetermeer zijn Zondag l.l. troepen aangekomen met enkele vrachtwagens en een pantserwagen. De troepen dienen ter bezetting van de aldaar gelegen bunkers en stellingen.'
32. NA 2.13.167 inv. 366 en 391 ligging van de bunkers, en inv. 966 met tekeningen.

Daarnaast bevat het archief van de Amerikaanse regering (NARA) veel materiaal. Bericht van de heer Neisingh, Stichting Menno van Coehoorn, 18 maart 2020.

33. NIMH 575, inv. 56, bericht J.A. 390 van 22-03-1945.
34. Kadastrale Kaart Nieuwe Driemanspolder nr. R127, 1966.
35. NA 2.17.03 MVR0M, inv. 2312.
36. NA 2.17.03 MVR0M, inv. 2129.
37. NA 2.17.03 MVR0M, inv. 2137.
38. SAZ 5 Gemeentebestuur Zoetermeer 1940-1961, inv. 850.
39. Vermeulen 2000, blz. 63-64.

Bijlage 1

Geraadpleegde archieven

Nationaal Archief (NA)

Archief 2.17.01 Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer: Hoofdin-
spectie der Volkshuisvesting, 1920-1946; inventarisnummers:

- 45 Jaarverslagen inspectie Zuid-Holland
- 103 Uitbreidingsplannen 1941-1942
- 906 Zegwaard

Archief 2.17.03 Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer: Centrale
Sector, (1938) 1940-1981 (1987); inventarisnummers:

- 2129 +2312 Instructieboek Schade Enquête commissie
- 2137 oorlogsschade per gemeente
- 5889 wederopbouw in de oorlog
- 5892 noodwet wederopbouw

Archief 2.08.65 Grootboek Wederopbouw en Grootboek Rijn- en Binnenvaart van het Ministerie van
Financiën, 1940-1060 (1983); inventarisnummers:

- 689, 3495, 3692 oorlogsschade

Archief 2.13.167 2e Geniecommandement Bureau Registratie Verdedigingswerken van het Ministerie
van Defensie (zgn. Bunkerarchief), (1923) 1946-1987 (1992); inventarisnummers:

- 366 bunker bij Nutricia
- 389 bunker aan Voorweg
- 392 overzichtskaart Zoetermeer
- 966 dossier gemeente Zoetermeer

Nationaal Instituut voor Militaire Historie (NIMH)

Archief 575 Duitse verdedigingswerken en eenheden in bezet Nederland, z.j.; inventarisnummers:

- 58 Berichten
- 60 Algemeen rapport over de toestand in bezet Nederland

Stadsarchief Zoetermeer (SAZ)

Archief 03 Gemeentebestuur Zegwaard 1813-1935; inventarisnummers:

- 941 Uitbreidingsplan 1934 en voorgangers
- 1482 Straatbesluit 2de deel Molenstraat

Archief 04 Gemeentebestuur Zoetermeer 1813-1939; inventarisnummers:

- 1482 correspondentie uitbreidingsplan Zegwaard
- 1483 uitbreidingsplan Zegwaard en Zoetermeer
- 1484 rooilijnbesluiten, wijziging uitbreidingsplan
- 1651 register verleende bouwvergunningen 1926-1941

Archief 05 Gemeentebestuur Zoetermeer 1940-1961; inventarisnummers:

- 1 notulen vergaderingen gemeenteraad 1939-1953
- 2 notulen vergaderingen gemeenteraad 1954-1957
- 39 aankoopnummers gronden uitbreidingsplan
- 40 aankoop grond Van Beek
- 41 aankoop panden Lengkeek
- 547 uitbreidingsplan in hoofdzaak 1936

548	herziening uitbreidingsplannen 1939, 1947
549	uitbreidingsplannen 1940-1947
550	uitbreidingsplan Voorweg 1947
565	aangevraagde bouwvergunningen 1943-1960
566	woningbouw correspondentie vanaf 1946
572	woningstatistiek
600	adviezen commissie woningzoekenden
850	vordering gebouwen en terreinen door de Duitsers en financiële afwikkeling schade
871	aangevraagde bouwvergunningen 1940
872	idem 1941-1945
1484	Rooilijnwijziging uitbreidingsplan 1935

Bijlage 2

Literatuur

- Blom, J.C.H. Nederland onder Duitse bezetting 10 mei 1940-5 mei 1945, in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, deel. 15, *Nieuwste Tijd*, Haarlem: Fibula Van Dishoeck 1982, blz. 55-94
- Burg, A. en W. Reitsma. Bevroren dorp, onroerend goed in Zoetermeer vanaf 1940, in: 't Seghen Waert, jaargang 39 nr. 2, 2020
- Forty, G. e.a. *Hitlers Atlantikwall; Van Zuid-Frankrijk tot Noord-Noorwegen, verleden en heden*, Noordwijkerhout: Rebo Internationaal, 2017
- Grootveld, R. Zeehelden in de polder. Vijftig jaar Zeeheldenbuurt in Zoetermeer. 1954-1944, Zoetermeer: HGOS, 2005
- Klemann, H.A.M. Nederland 1938-1948, *Economie en samenleving in jaren van oorlog en bezetting*, Kruijf, T. de Benthuisens grondgebied als deel van een Duitse waterlinie, in: *Benthuizer Turfjes*, september 2011, blz. 8
- Siraa, H.T. *Een miljoen nieuwe woningen*, Den Haag: SDU, 1989
- Jaarverslag 1946*, Rotterdam, Stad en Landschap, eigen uitgave, 1947
- Plannen maken voor Stad en Landschap*, Rotterdam, Stad en Landschap, eigen uitgave, 1950
- 25 Jaar Instituut Stad en Landschap van Zuid-Holland*, Rotterdam, eigen uitgave, 1954
- Struiksmā, J. *Het systeem van het ruimtelijke ordeningsrecht*, eigen uitgave, 2007
- Vermeulen, T. *Dorp in Oorlog, Zoetermeer 1940-1945*, Gemeentearchief Zoetermeer/Historisch Genootschap Oud Soetermeer, 2000
- Vermeulen, T. *Bouwen aan Zoetermeer, 1945-1950*, in: 't Seghen Waert, 2018, nr. 2, blz. 2-15
- Architectuurdocumentatie*, Gemeente Zoetermeer, 2003

Websites

Indicatieve Kaart Militair Erfgoed, opgevraagd 5 februari 2020

ikme.nl

Beeldbank Zoetermeer

stadsarchief.zoetermeer.nl/beeldbank.php

Staten-Generaal

staten-generaal.nl

Bijlage 3

Bouwvergunningen 1940 - 1945

Straat	Huisnummer	Jaar	object
Bleiswijkseweg	13	1945	verbouwing
	ZZ	1941	herbouw garage
	2	1943	schaftlokaal
Delftsewallen	10	1941	garage
Den Hoorn	75	1944	verbouwing
Dorpsstraat	79	1943	verbouwing
	86	1946	verbouwing
	90	1940	verbouwing
	96	1940	ketelhuis
	96	1941	machinekamer
	105	1940	schuur/ berging
	161-163	1940	garage en bergplaats
	175	1940	pakhuis met kantoor
	128-134	1940	4 woningen
Molenstraat	135-141	1941	4 woningen
	136-142	1941	5 woningen
	131-133	1940	2 woningen
Rokkeveenseweg	130	1945	boerderij
	43-51	1940	verbouwing
Rokkeveenseweg	27	1940	verbouwing
Schinkelweg	37	1940	graanbergplaats
Stationsstraat	65	1940	garage/bergplaats
	68	1940	schuur
	77	1940	paardenstal
	95A	1941	schuur
	170	1940	verbouwing
	330	1941	bergplaats
	330	1942	landbouwhangar
	1	1940	tijdelijke autoherstelplaats
	NZ	1940	wagenloods
Voorweg	171	1942	reparatie
	176	1943	verbouwing
Zegwaartseweg	5	1942	schuur
	46	1940	loods
	47	1940	herbouw boerenwoning
	Onbekend	1941	twee dubbele huizen
Onbekend adres		1941	garage
		1941	tijdelijke loods
		1941	tijdelijke kolenbergplaats
		1942	onbekend

Bijlage 4

Gedocumenteerde noodwoningen

Jaartal	Adres (vergund, gerealiseerd of zonder vergunning)	Bronnen: Stadsarchief Zoetermeer 05, Beeldbank Zoetermeer	Aantal
1943	Noordeindseweg (eig. C. van Driel, bewoner Van der Zon) (Zegwaard C914-915)	B&W aan HID	1
1943	Berkelseweg (eig. C. van Driel, bewoner Van der Zon) (Zegwaard C914-915)	Inv. 565	1
1943	Rokkeveenseweg 29 (eig. C. van Driel, bewoner A. Brussee); Rokkeveenseweg 29A (eig. C. van Driel, J.L. van Rijweg 3) "t Oog omhoog"?; Rokkeveenseweg 29B (eig. C. van Driel, bewoner E. Kremer en G.W. van Driel) (Zegwaard C1632 en C1668)	Inv. 565; Cie. Woningzoekenden; Beeldbank	3
1944	Delftsewallen 14 (eig.. N. van Rijs)	B&W aan HID	1
1944	Molenstraat 40a (eig. J. Wooning, Molenstraat 42)	B&W aan HID	1
1944	Rokkeveenseweg 29 (eig. C. van Driel, bewoner N. Bruggeman)	Inv. 565; B&W aan HID	1
1944	Bleiswijkseweg (eig. C. van Driel, bewoner M. Hurman)	B&W aan HID	1
1944	Zegwaardseweg 37a (eig. C. van Driel, bewoner B. v.d. Wagt)	B&W aan HID	1
1944	Stationsstraat 221 (nu Tweede Stationsstraat 249) (eig. C. van Driel, bewoner A. Koppert)	B&W aan HID	1
1947	Voorweg 216 (eig. M. van Eck) (Zoetermeer C580)	Inv. 565; B&W aan HID	1
1948	Dorpsstraat 196 (eig. W.J. Bruggeman)	Inv. 565	1
1949	Vlamingstraat 28 (eigenaar Groenheijde op nr. 32) (Zoetermeer D699)	Inv. 565; B&W aan HID; Cie. Woningzoekenden	1
Ca. 1960	Leidsewallen 65a	Beeldbank	1
Onbekend jaar	Stationsstraat 109 (Vondelstraat)	Cie. Woningzoekenden	1
Totaal			16

Jaartal	Adres (geweigerde vergunningen)	Bron	
1948	Dorpsstraat 133	Inv. 565	1
1950	Broekweg 9	Inv. 565	1
1951	Stationsstraat 193	Inv. 565	1
1953	Broekweg?	Inv. 565	1
1954	Stationsstraat	Inv. 565	1
1956	Jan Hoornstraat 5	Inv. 565	1
1956	Stationsstraat 35	Inv. 565	1
1957	Meerpolder 10	Inv. 565	1
1957	Molenstraat 132	Inv. 565	1
1957	Onbekend adres	Inv. 565	1
1957	Molenstraat 3	Inv. 565	1
1958	Meerpolder 20	Inv. 565	1
1959	Heemkerckstraat 1c	Inv. 565	1
1960	Zegwaartseweg 57	Inv. 565	1
Totaal			14

